

FONTES LINGVÆ VASCONVM

stvdia et
docvmenta

SEPARATA

Año XLVI • Número 118 • 2014

Artzibarko aldaera deitu izanaren
inguruan

(eta 9 – Aditzaz zerbait Elkanoko
aldaerarekiko erkaketan)

KOLDO ARTOLA

FONTES

LINGVÆ VASCONVM

stvdia et docvmenta

Hacia una periodización de la fragmentación del euskera occidental <i>Gontzal Aldai</i>	221
Basaburu Txikiko euskararen lekukoak (I) <i>Gorka Lekaroz</i>	247
Batallonaren ordena. Doneztebe, 1840 <i>Juan Jose Zubiri</i>	279
Aipuaren aipuari tiraka. Melchor Oiangurenen euskal gramatiken eta hiztegi hirukoitzaren bila euskalaritzaren hastapenetan <i>Mikel Aizpuru</i>	321
Birformulatzaille laburbiltzaileen balio diskurtsiboen azterketa corpusean oinarrituta <i>M.ª Jesús Aranzabe / José M.ª Arriola</i>	339
Las mujeres de <i>El amigo congelado</i> de Joseba Sarrionandia: la utilización de personajes femeninos para hacer frente a los límites del lenguaje <i>Eider Rodriguez</i>	359
Topónimos alaveses de base antroponímica que tienen <i>huri</i> o <i>villa</i> como formante <i>Patxi Salaberri Zaratiegi</i>	367
Artzibarko aldaera deitu izanaren inguruan (eta 9 – Aditzaz zerbait Elkanoko aldaerarekiko erkaketan) <i>Koldo Artola</i>	393

Año XLVI
Número 118
2014

Artzibarko aldaera deitu izanaren inguruan

(eta 9 – Aditzaz zerbait Elkanoko
aldaerarekiko erkaketan)

KOLDO ARTOLA*

SARRERA LABURRA

Izenburuko gaiaz idatzi dugun lanari bukaera emateko, azken saio honetan aditzari buruzko zerbait, azalekoa bada ere, ekarri behar genuela iruditu zaigu. Izan ere, Pedro de Yrizarrek, bere *Morfología del verbo auxiliar alto navarro meridional* izeneko lanean ukitzen duen aditzaren arloa modu indikatiboarena baizik ez izatean, bestelako aipamenak egitea ere, aditz trinkoena bereziki, komenigarria ez ezik jakingarria ere badela uste izan baitugu.

Yrizarrek, aipatu lanaren hasieran idatzi zuen *Prólogo*-an, zera dio, besteak beste:

Por otra parte, Bonaparte consideraba peculiar del alto-navarro meridional (y del aezcoano) la ausencia de *-n* final en las flexiones de pretérito [Bonaparte - *Verbe basque*, «Observations», p. XXIV]. Sin embargo, esta particularidad no es general en el citado dialecto, por lo que lógicamente, aun en el caso –prácticamente imposible– de que se establecieran sus límites con arreglo a esa característica, estos serían muy diferentes de los fijados por el príncipe y, en todo caso, serían muy inestables, como podrá comprobar el lector, cuando examine –en este aspecto de la *-n* final– las

* Donostiako ARANZADI Zientzi Elkarteko Etnografi Sailekoa. Esker biziak damazkiot, arazo gehienbat gramatikalak direla-eta, Euskal Filologian lizentziaduna den eta laguntzaile izan dudana Xabier semeari.

variantes empleadas por informadores de un mismo pueblo y en muchos casos, las utilizadas por el mismo informador, con manifiesta inseguridad en la presencia o no de dicha *-n* final.

Saio honetan, egia esan, Yrizarren lanean agertzen ez den datu gutxi dago; alabaina, bi aldaera hauetako –Artzibarko eta Elkanoko– datu batzuk hona ekarri, elkarren ondoan idatzi, erkatu eta iruzkin batzuk egin nahi izan ditugu, batera zein neurritan datozen eta zeinetan ez ikusteko.

Honen aurreko *Artzibar-8* saioan, hala ere, aditzek batzuetan nozitzen dituzten baldintza, menderagailu, sandhi edota beste kasuren batzuk islatzen saiatu ginen.

Erkaketarako orduan hikako kontuetan ditugun urritasunak handiak izan dira. Ezagun da Bonapartek, 1869 urtean edo, Elkanoko Javier Larrainzar izeneko lagunari egundoko bilketa egin ziola, hikako era guztiak barne, baina gainerako herrietan hauetatik oso gutxi ditugu: Elkanoko Lizarragak halako batzuk jaso zituen aldika; Zabalegiko, Urizko eta Adoaingo izkribuetan apenas (edo bat ere ez) dago, eta duela hogeita hamar urte inguru berriemaile izan genituen Ilurdozko eta Arrietako lagunek, beren zahartzaroan, eskertzeko moduko ahalegina egin zuten artean doi-doi oroitzen zutena ematean; hots, hikako erak edo ez zituzten ikasi edo, ikasi bazituzten, jada ahazturik zeuzkaten.

Arrietako euskarari eta, beraz, baita bertako aditzari buruz berri xumea dakarren *Erizkizundi Irukoitza*-ko daturik ez dugu hemen baliatu, lanak oso adizki gutxi ekartzeaz gainera, berriemailea fidagarria iruditzen ez zaigulako, ez baitzen Arrieta berean sortu.

Artzibarko eta Elkanoko aldaera hauek, oroitarazi nahi dugu, Bonaparte printzeak *cispamplonés*-tzat jo izaniko azpieuskalkiaren baitan sailkatu zituela, eta Yrizarrek, berriki, Artzibarkoa bi azpialdaeratan: iparraldekoa eta hegoaldekoa (*Mvaanm*). Lehenengoaren barruan, Lusarreta, Zaragueta, Hiriberri, Arrieta, Imizkotz, Gorraiz, Orotz-Betelu (berari dagokion Olaldea auzoarekin) eta Azparren kokatu zituen, *nor-nori-nork* gisako jokoan, ‘nik hari’ eta ‘nik haiei’ sailetan, *-ako-* ezaugarria, Aezkoatik sarturik antza, azaltzen delako. Hontaz, Yrizarren beraren *Aparición y desaparición de las formas verbales en -ako-, -eko-, en el alto-navarro meridional* izenburu luzeko lana kontuan hartzeari egoki deritzogu, eragin horrek esparru hau zertxobait gainditu duenez, Orreagan, Auritzen eta Erroibarko zenbait herritan ere bildua izan delako. Gogora dezagun, dena den, **eradun* oinarriko adizkiak ohikoak direla Nafarroa Garaiko idazki zaharretan: bai *draco* ‘derauko, dio’ erakoak, bai beste pertsoneri dagozkienak ere.

ADOAINGO EUSKARAREN KOKAPENA

Iritsi zaigun herri honetako euskara nahasiaren sailkapena, Elkanoko aldaeraren baitan balizko moduan txertatua, kontu handiz hartu beharreko gauza dela garbi dugu, bertan lapurteraren eragina, aditz kontuetan bereziki, hain agerikoa denez. Baina, hala berean, dela lexikoan dela beste zenbait gauzatan, hor kokatua izateko aski zio ematen duela iruditzen zaigu, gure honen aurreko saiora (*Artzibar-8*) ekarri datuei erreparatuz gero, behinik behin.

Honetaz mintzatuak dira aspaldi Juan San Martin (*FLV*, 26), Jose Mari Satrustegi (*FLV*, 29) eta Patxi Ondarra (*FLV*, 46) euskaltzainak, beste zenbait lagunek egin ekarpenak edota iruzkinak aipatuz. Balizko interesduna *Fontes*-eko aleok ikustera animatzen dugu, Aita Estebanen mintzamoldearekiko nondik norakoak ulertzeko lagungarriak direlakoan. Garai bateko Aita Larramendi jesuitaren eta Pedro Agerre *Axular* Sarako erretorearen lanek, besteak beste, harengan izaniko eragina aipagai dira lanotan.

Hortaz, arestian aipatu saioan Aita Estebanen izkribuetatik ateratako datu batzuk, hitzak gehien bat, beste zenbait herritan bildurikoekin erkatze-ko xedez aurkeztu genituen eran, oraingo honetan izkribu berberetan aurkituriko aditzak bildu eta txertatu ditugu hemen asmo berberarekin. Gure iritzia da aurreko saioko hitzak, oro har eta salbuespenak salbuespen (hauek asko samar izanik ere), hobeki uztartzen direla gainerako herrietan bildurikoekin oraingo honetan ditugun aditzen kasuan baino; hots, hitzak erkatze-an aurkitu uste ditugun ezberdintasunak txikiagoak iruditu zaizkigu, nolabait esateko, aditza erkatzean baino, honek bai, aldi askotan, Lapurdi aldeko eragina agerian uzten duelako.

Satrustegik ere, arestian aipatu *Fontes*-eko alean, Adoaingo fraidearen euskararen inguruko bere iritzia eman zuela oroitarazi nahi dugu (honen aurreko saioan aipatu genuen), gurearekin guztiz bat ez datorrena. Hona hark idatzitako zati batzuk:

Aita Adoainen euskara Ipar aldekoa da gehien bat. Hiztegian eta joskeran ageri da. *Deliberacione fermu* erabiltzen du, *asmo sendo* edo erdal *propósito firme* itzultzeko. *Fite ezagutu cituen* dio beste nunbait, laster, behala ezagutu zituela agertzeraz emateko. Begiratu batekin ikusten da.

Horrek ez du esan nahi txikitik etxeko euskararik ikasi ez zuenik. 1808an jaio zen, urriaren hamekan. Bere bizia aztertu duen aita Ildefonso Ziaurizkoak dioen bezala, Adoainen euskara egiten zen orduan, gero laster galduko bazen ere. Ikasi zuen, beraz, gurasoen euskara.

Geroxeago, hainbat eratako oharpen eta aipamen egin ondoren, eta fraidea Ameriketatik itzuli zenean (han misiolari egona baitzen) txikitik ikasi euskara «ahantzoraturik edo erdi galdurik» zuela esan ostean, honela dio, besteak beste: «Dirudienez ez zuen hizkuntzaz erabat jabetzeko astirik izan. 1880an hil zen Sanlukar Barramedakoan. Horrexegatik, behar bada bere hizkuntzan badira txikitatik gordetako punduren batzu. Sakonki begiratzeko gauza litzateke».

Azkenik eta beste iritzi batzuk eman ondoren, era honetan bukatzeko: «Ez da nere asmoa iskribuaren barne azterketa sakona egitea, bide ematea baizik. Euskara galdua den herrialde baten lekuko gerta liteke zenbait hitz eta esamesetan».

Hauek guztiak kontuan izanik, bada, ausartu egin gara, Adoain hau, Bonaparte printzeak Elkano kokatu zuen esparru bereko herririka dela kontuan izanik, honen baitan ditugun herri urrietako (guk ezagutzen ditugun herri urrietako) datuekin erkatzeraz. Lehenxeago esan bezala, gure irudipena da aditz kontuetan lapurteraren eragina handiagoa dela gainerakoetan baino, hau iritzi bat besterik ez bada ere. Edozein kasutan, Aita Estebanen lanetatik harturiko ekaiak hona ekartzean gure asmo soila saioan ageri diren gainerakoen alboan idatzi eta, honela, haien arteko balizko antzekotasuna zenbaterainokoa den erakustea izan da.

DATU-EKARPENA

Saio honetarako datuak ekartzean, modu indikatiboari dagokion bezainbatean, Bonapartek Elkanon bildu eta Ondarrak apailatu lana (*FLV*, 39) hartu dugu oinarri, honetan agertzen baitira beharrezkoak ditugun ekai guztiak, hauek zenbateraino diren egokiak alde batera utzita, batzuk desegokiak baitira, geroxeago ikusiko denez.

Aipagai dugun lan honexetan ageri diren hikako adizkiak, bestalde, oso gutxitan baliatu ditugu, beste herriren batean bildurikoekin erkatu ahal izateko adinakoak suertatu zaizkigun neurrian baizik ez. Horrela izan ezean, koadroetara ez ditugu ekarri.

Honetaz landa, dela baldintza-, ahalera-, subjuntibo- edota agintera-kasuetan, hala nola aditz trinkoak agerraraziko ditugunetan, datuak (batzuetan oso urriak), bi herri edo gehiagotan ditugun neurrian azalduko ditugu soilik.

DATUEN KOKAPENA DELA-ETA

Honen aurreko saioan egin bezala, datuak ekartzen dituzten herrien kokapena, mendebaldetik ekialderantz, honako ordenean ageri dira: Zabalegi (Elortzibar), Elkanoko (Eguesibar; hemen bi zutabe: Elkanoko <1800> eta Elkanoko 1869, hots, Elkanoko Lizarraga eta Elkanoko Larrainzar, hurrenez hurren), Ilurdotz (Hego-Esteribar), Uritz eta Arrieta (Artzibar), eta Adoain (Urraulgoiti). Guztiak, esan ere bezala, Bonaparte printzeak *cispamplonés*-tzat jo zuen azpieuskalkiaren barruko esparrurik handienaren baitan, esparru bereko beste hiru aldaerak –Olaibarkoa, Erroibarkoa eta Aurizkoa– erkaketa honetatik at utzita.

Baldintza-, ahalera-, subjuntibo- edota agintera-kasuetako laginak, hala nola aditz trinkoenak hona ekartzean, Elkanoko datuak (Lizarragarenak, Larrainzarrenak, edota bionak batera) beste herriren batean bildu denarekin erkatzeko aukera izan dugunean azalduko dira bakarrik, zeren bestela, aldi askotan, herri honetako bi iturriak beste herrietan ditugunak baino askoz ugariagoak izatean, bata bestearekin erkatzera mugatu beharko baikinake. Hots, baldin, esaterako, baldintzako ‘balira’ bat, Elkanoko bi iturrietan bakarrik izatean (biotan *balire*), zein besterekin erkatzeko aukerarik izan ez badugu, ez dugu aintzat hartu.

Honen aurreko saioan esan genuen bezala, hala Zabalegi eta Elkanoko nola Uritz eta Adoaingo prediku, eskuizkribu, ebanjelio eta doktrinatan erabili ziren idazkera ezberdinen ortografiak bateratzen saiatu gara, guztiz asmatu izanaz ziur ez gauden arren.

Hona beraz, azkenik, batetik eta bestetik eskuratu datuek zenbaterainoko joko eman diguten:

ADITZ LAGUNTZAILEA

NOR, orainaldia eta iraganaldia

Zabalēgi 1785	ELKANO <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Urutz 1965	ARRIETA 1985	Andoain <1855>
naiz	naiz > nauk	naiz > nauk; naun	naiz > nauk ¹	naiz	naiz, nais > nauk, nak ²	naiz
zare ³	zara, zarade / aiz, iaiz ⁴	zara / aiz	zara / aiz, yaiz	zara / aiz	zara / aiz, ais, (d)iaiz	zara
da	da > duk	da > duk	da > duk	da	da > duk	da
gare	gara, garade	gara > gaituk	gara > gaituk	gara	gara > gaituk	gara, gare
	zarate	zarate	zate		zate	zarate, zate
dire, dirare	dire, dirade	dere ⁵ > tuk	dire > tuk	dire, dira, dere	dire, dira	dire
	nitz, niza	nitza > nitza; nuna ⁶	nitze, nitzen > nauke		nitza, nitze > nindua	nitza ⁷
	zina, zina	zina / itza	zine / itze, yitze		zina, zine / itza	zinan
ze	ze	ze > zua; zuna	ze, zen	ze, zen	ze, zen	ze
gina	gina	gina > ginduta	gine, ginde, gintze		gina, gine > gindua	ginan
		zinate	zinate	zinate		zinate
zire	zire, zirade	zere	zire, ziren	zire ⁸	zire, ziren	ziran, ziren, ziraden

¹ Orainaldian: Ilurdozen, aurreko silaban *i* edo *u* izanez gero, emaitzak *neiz* > *neuk*, *zera* / *yeiz*, *de*, *gera*... eta ildo berekoak izan ohi dira.

² Arrietan, sing. 1. eta 2. pertsonan, *niz* eta *zada* bildu dugu inoiz.

³ Zabalēgiko *zare* eta *gare* horiek Garesen ere, 1869 urtearen inguruan, baziren, Bonapartek bildu eta Ondarrak erakutsi legez; bigarren kasurako adibidea *veynacengarelarić*... batetik hartu dugunez, lirekeena da 'gara' izatea, baina, 'zu' kasurako, predikariak *zare* erabili zuenez, *gare* idaztea irudituz zaigu logikoena.

⁴ 'Elkano <1800>' zutabeko singularreko 2. pertsonan, toketan, *iaiz* kasu honetan: *I barimbaiüz Christo, erranzagie claró* (Doctrina). Arrietan ere *iaiz* dugu inoiz –*erörtzen baiüz*, kasu–, baina baita *diaiz* ere: *biät, törtzen badiüz, emén gelditu biänk*.

⁵ *Dere* hau (plur. 3. pertsona, orainaldian) eta gauza bera *zere* (iraganaldian) bitxiak iruditzen zaizkigu herri honetarako, Bonapartek Olizan eta Gofin bildu bazituen ere (ikus F. Ondarra).

⁶ Iraganaldian: 'Elkano 1869'ko tokako alokutiboak –nokakoak, damurik, ez dauzkagu zerekin erkatu– ez datoz bat ez Ilurdozen ez Arrietan ditugun apurrekin, Ilurdozko *nauke* horrek orainaldiko eratik erakarria baitirudi. Haatik, *-itza* bukaeradunen erakoak aditu ditugu, eta baita bildu ere Errobarko Gurbizar herrixka erorikoan jaso Martin Marmaunen ahotan: *nute / nune*, singularreko lehen pertsonan eta *zute / zune*, hirugarrenean. Arrietako *nindua* hori, inondik ere, ipar Errobarko ohikoa izan da, Aurizberri ere *nindua*, Lintzoainen *nindue* eta Mezkitzen *ninduen* bildurik baikaude, kasu. Arrietan, bestalde, singularreko lehen pertsonan, *nitzan*, *nitza* eta *nitzen* ere aditu dugu, eta pluralekoan, *ginda*, *ginan*, *ginde* eta *ginen*.

⁷ Adoingo erak, *-n* bukaeradunak izan arren, gainerako zutabean ditugunekin batera datoz, eta ez lapurterazko *ni(n)zen*, *zinen / ziñen*... gisakoekin.

⁸ Urizko zutabeko *zire* erlatiboan dugu: *Laurgarrena, isinesacca tsauicela ynfernuctara an ciren arimen justuen atnacera*. Ez dakigu, hortaz, bukaerako *n-a* berezkoa duen, baina ez dugu uste, Urizko doktrinan nagusi den joera ikusita.

NOR-NORI (NOR hura), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
zaida	zaida zaizu / zaik	zaida ⁹ > zaidak zaizu / zaik; zain	zaidē > zaidēk zaizu / zaik		zaira	zait; zautt ¹⁰
zaiko ¹¹	zaito, zaiko	zayo, zaiko > zayok	zaito, zaidio > zaiok	zayo	zaizu / zaik; zain	
zaigu	zaigu	zaigu > zaiguk	zaigu		zaito	zayo
zaize ¹²	zaize, zaizie	zaize	zaize		zaigu > zaiguk	
zaiote	zaiote	zayote	zaiote, zaidiote	zayote	zaizie	
	zekida, zizaida ¹³	zekida	zaiote, zaidiote		zaiote	
	zizaizu	zekizu	zekie, zakie, zakire		zeikira	
zekio	zekio, zakio, zizai ¹⁴	zekio, zaiio	zakizu		zeikizu	
	zekigu, zizaigu	zekio, zaiio	zekio, zakio, zaiio		zekio, zizekon, zeko	zitzayon, zion ¹⁵
		zekigu	zakigu, zekigu		zekigu, zaiikigu	
		zekize	zaikizue, zaikizie ¹⁶			
	zekiote, zizaiote	zekiote	zaiotiote		zekiote	

⁹ Orainaldian: 'Elkano 1869' deitu zutabeen, singularreko lehen pertsonan, *zaira* ere bai, Arrietan bezala, eta alokutiborzat *zairak*. Lehen pertsona honekiko bukaerak, hala singularrean nola pluralean, *-ida* zein *-ira* ditugu, lekurik ezagatik islatu ez ditugun arren.

¹⁰ Adoaingo *zaiti* / *zaut* horiek inguru hauetatik kanpokoak dirudite.

¹¹ Zabalegiko *zaiiko* hau, Elkanoko bi zutabeetan ere dakusaguna, ez da ohikoa izan hortik ekialdera.

¹² Zabalegiko *zaize* hau ere, Elkanoko bi zutabeetan orobat daukaguna, ez dugu hortik ekialdera aditu, Erroibarko Valero Huarre larraingoarren ahotan izan ezik.

¹³ Iraganaldian: 'Elkano <1800>' zutabeko *zizaida* hau eta ezpal bereko *ziza-* hasierakoak (*zizaitzu*, *zizato*, *zizaitu* eta *zizaitore*) kanpokoak izan litezke agian eta Lizarragak inoiz beretuak, Elkanoko beste zutabeen ez baitira inondik inora agertzen.

¹⁴ 'Elkano <1800>' zutabeen, sing. 3. pertsonan, *zizaiiko* ere bai, eta Arrietan, *zeto* eta *zaiikon*.

¹⁵ Adoaingo *zitzayon* / *zion* horiek kanpotarrak dirudite.

¹⁶ Ilurdorzen, agian, saileko beste erei so eginez, *za-* edota *ze-* itxaron zitezkeen lehen silabatzat, nahiz hirugarren pertsonetan ere *zai-* dakusagun.

NOR-NORI (NOR haiek), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdotz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
	zaizkida	zaizkida	zaizkide, zaizkire ¹⁷		zaizkira	
	zaizkizu	zaizkizu	zaizkizu		zaizkizu	
	zaizkio	zaizkio	zaizkio	zaizkio	zaizkio	
	zaizkigu	zaizkigu	zaizkigu		zaizkigu	
	zaizkizie	zaizkize ¹⁸	zaizkizue		zaizkize	
	zaizkiote	zaizkiote	zaizkiote, zaizkie			
	zekizkida	zekizida	zaizkire, zaizkie		zeizkira ¹⁹	
		zekizizu	zaizkizu		zaizkizu	
zizeiskio	zekizkio, zizaizkio ²⁰	zekio	zaizkio, zizio		zizkio	
	zizaizkigu	zekzigu	zaizkigu		zizkigu	
		zekizie	zaizkizue, zaizkizie		zizkizie	
	zekizkiote, zizaizkio	zekiote	zaizkiote		zizkiote	

¹⁷ Orainaldian: Pluraleko adizki hauei dagokienez, Ilurdozko eta Arrietako orainaldiko zein iraganaldiko erak ia berdinak dira. Kontua da zenbait herritan iraganaldiko erak emateko orainaldikoez baliatzen direla, bukaeran *-n* bat erantsita. Ondorioz, eta inguru hauetan iraganaldiko adizkiek, gehieneran, *-n* hori galtzen dutenez, emaitza, askotan, hura bera izaten da.

¹⁸ Larraingoan, Ilurdoznik ipar-ekialderantz, Arrietarantzko bidean den hego Erroibarko baserrian, *zaizkize* eman zigun Valero Huarte zenak 1988an, Bonapartek mende bat lehenago Elkanon bildu bezala.

¹⁹ Iraganaldian: Arrietan *zeiz-*, *zaiz-*, *ziz-* gisako hasierak ditugu, batzuk besteeikiko oso koherenteak ez badira ere.

²⁰ Elkanoko Lizarragak, arestian objektu singularrekin ikusi bezala, objektu pluralarekin ere bi eratako moldeak erabili zituen, kasu honetan *zekiz-* eta *zizaiiz-* moduko hasieradunak.

NOR-NORK (NOR hura), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdorz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
dut	dut > diat duzu / duk; dun	dut > diat; diñat duzu / duk; dun	dut > diat; diñet duzu / duk	dut	dut > diat	dut
du	du > dik	du > dik	du > dik	du	du > dik	du
dugu	dugu > diagu	dugu > diagu	dugu	dugu	dugu, degu ²¹	dugu
duze	duzue, duzie, duze	duze	duzue, duzie, duze ²²	duzue	duzie, zie ²³	duzue
dute	dute	dute	dute	dute	dute	dute
nue	nue	nue > nia; nina	nue, nuen	nue, nuen	nue, nuen ²⁴ > nia; nina	nuen ²⁵
zue	zindue / iuen	zindue / yue, indue ²⁶	zindue, zinue / yue	zindue	zindue, zinue / yue	zinduen
gindue	gindue, gindu ²⁷	gindue	gindue, gnue	zue, zuen	zue, zuen	zuen
zute	zindute	zindute	zindute; zinuete?	gindue	gindue, ginduen, gnue	
	zute	zute	zute, zuten	zute ²⁸	zute, zuten	zuten

²¹ Orainaldian: Arrietako gure ekaietan, pluraleko 1. pertsonarako, *degu* bitxi bat dakusagu, salbuespen gisa bada ere: *ezpádegu... defénditizen ongi? joain garí fransiseki*.

²² Ilurdorzen, pluraleko 2. pertsonan, *duze* zalantzakoa da, berrak berrienaileak aurrenik baietz eta ondoren ezetz esan zuelako. Herri berean, haatik, *duzute* dugu orobat eta are *zute* laburra ere, baldintza-partikula bati lorurik: *eta náí bezáite... juán*.

²³ Arrietan batzuetan beste hitzen bati loturik, metatesia sortzeraz: *gáu gúzian pástu beaurzié... de guardia; óngi pagátu beaurzié, bai*.

²⁴ Iraganaldian: Arrietan, sing. 1. pertsonarako, *nu* eta *nie* ere aditurik gaude inoiz, baina era hauek zinez bakanak dira; plur. 1. pertsonarako, berriz, *gnue* ere bai.

²⁵ Adoaingo iraganaldiko adizki guztiak *n-z* amaiturik daude, inguru honetan guztian nagusia den joeratik aparte, zenbait lekutan, Arrietan bereziki, bi eratako bukaerak ikusten baditugu ere.

²⁶ Elkano 1869' zutabeen, 2. pertsonan, *yue* eta *indue* dugu tokarako zein nokarako; biak bietarako, alegia, Yizarrrek *Muanm* delakoan adierazi bezala. Arrietan ere, antzera, *yue* / *yindue* gisako aldaerak ditugu.

²⁷ Elkano <1800>' zutabeko *gindu* era oso bitxia da, baina Lizarragak inoiz erabili zuen.

²⁸ Uritzko lagin hau *zute* batetik atera dugunez, 'zuten' ere izan liteke agian, baina herriko joera nagusia iraganaldiko azken *-n-aren* galeraren norabidean doa.

NOR-NORK (NOR haiek), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdotz 1865	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
	ditut, tut tuzu / tuk	ditut, tut dituzu, tuzu / dituk; -tun	ditut, tut dituzu, tuzu		tut ²⁹ tuzu / tuk; tun	ditut dituzu, tuzu
ditu, tu	ditu, tu	ditu, tu	ditu, tu	ditu, tu	tu	ditu, tu
ditugu	ditugu, tugu	ditugu, tugu	tugu		tugu	ditugu
dituze	tuzie, tuze	dituze, tuze	tuze		tuzie, tuze	dituzue, dituzue, ditzue
dituste, tuste	dituste, tuzte, tuste, tute	dituste, tuste	dituzte, tuzte, ditute ³⁰	tuste, tute	tute	dituzte, tuzte
	nitue	nitue	nitue, nituen		nituen	nituen
	zinduz ³¹	zinditue / itue, inditue ³²	zinitue / itue, yitue		zintue ³³	zenituen
zitze, zituen	zitze	zitze	zitze, zituen, zute	zitze, zituen	zitze	zitzen
ginduze	ginduz	ginditue	ginditue, ginitue, gintue		gindue, ginduen ³⁴	
	zinduste	zinduste	zinzitue ³⁵		zindute	
	zituzte, zituste, zuzte ³⁶	zuste	zituten, zuzte, zuzten	zituzte	zitute, zute, zuzten	

²⁹ Orainaldiko zurabe guztietan bada, aferesia dela-eta, adizkien hasierako *di*-silaba galdurik dakusagun kontua. Arrietan, gainera, hauek baizik ez ditugu; 'Elkano <1800>' zurabeen, bietakoak dira eta 'Elkano 1869' delakoan, Ondarraren ustez, *ditut*, *dituzu*, *ditu*... adizkiak *tut*, *tuzu*, *tu* ere izan litezke, honela mintzo baita bera, *ditut* adizkiari erantsiriko ohar baten bidez: 'Subrayada la *di* inicial de Elcano y Puente de las formas *ditut*, y la *di* de *dituzu* en Puente, indicando, a nuestro entender, que hay que subrayar esa letra ['silaba' behar luke] en todas las personas que empiecen por *di*-, pues de cada *di*-subrayado parte un trazo vertical, que indicaría eso'. Adoainen ere badira orain osorik, orain laburturik, agertzen diren erak.

³⁰ Ilurdorzen, pluraleko 3. pertsonan, *tute* eta *ditute* ere bai.

³¹ Iraganaldian: 'Elkano <1800>' zurabeko *zinduz* eta *ginduz* erak (sing. 1.a), Elkano beste zurabera gabe Zabalegira begira badaude ere, Ilurdoko leihatilan (plur. 1. pertsonan) ageri direnez gainera, *ginduzeki* zein *ginduze* bildu genuen, azken hau bai, Zabalegin eta 'Elkano <1800>' an ditugunen harikoa, objektu singular bati loturik eman baziguten ere. Era hauxe, bidenabar esanik, Arzibarrek iparraldean duen Aezkoa aldean, ohikoa ez ezik, erabatekoa da.

³² 'Elkano 1869' zurabeen, sing. 2. pertsonan, *itue* / *inditue* dugu tokarako zein nokarako; biak bietarako; biak bietarako, Yizarrek *Mvaanm* delakoan agerian ezarri bezala.

³³ Arrietako *zintue* hori sinkopa baten ondorioa da: *Iriñen bitzi*... *zintelak*, *bazintue*... *izabirmitak*? Adoaingo *zenituen* horretan, berriz, 'zenituen' baten errata bide dago.

³⁴ Arrietan, agi denez, *gindue* / *ginduen*, *zindute* eta *zute* erak pluralizatu gabe eman zitakiguten.

³⁵ Ilurdoko *zinzitue* hau (plur. 2. pertsona) bitxi samarra iruditzen zaigu.

³⁶ Plur. 3. pertsonari dagokionez, 'Elkano <1800>' zurabeen, *zitute* eta *zuste* ere bai, Ilurdokoan *zituzten*, eta Uriako adizkia, erlatibo honetatik aterata: *len izancitusten gorpuz eta arima verequin*.

NOR-NORK (NOR ni), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdorz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoin <1855>
nauzu / nauk	nauzu / nauk	dirazu / dirak ³⁷	nauzu, direzu, didez ³⁸		dirazu / dirak, nauk ³⁹	
nau > naik	nau > naik	dira > zirak	nau, dire		dira	nau ⁴⁰
nauzie, nauze	nauzie, nauze	diraze	nauze, direzie, didezue		dirazie	
nauze	nauze	dirate	nauze, direte, didete		dirate, nute	
		zindira ⁴¹	zirezu		zirazu	
nindue	nindue	zira	zire, zide		zira, ziran	ninduen
ninduzie, ninduzie	ninduzie, ninduzie	zindiriate	zirezie		zirazie, zindiriate	
nindute	nindute	zirate	zirete		zirate, zidaten	

³⁷ Orainaldian –eta, honetan, baita iraganaldian ere– ohartzeko modukoa da *nor-nori-nork* saileko erak ‘Elkano 1869’eko eta Arrietako zutabeetan agertu izana (Ilurdorzen bi moldeetakoak ditugu). Ez dakigu Elkano bi zutabeen arteko ezberdintasuna mende eskas baten inguruko denboran gertatu zen ala Lizarragak erabilitakoak bere herritik kanpo ikasi zituen, *nauzie, nauze* eta *ninduzie, ninduzie* adizkiek azken aukera honen alde jotzen ez badute ere. Yrizarrek maiz aipatu zuen era triperstonalek, dela inguru hauetan, dela beste askotan, bipertsonalak ordezkatu dituzteneko kontu hau. Ilurdorzen, esan bezala, bi eretako erantzunak baditugu ere, berriemaileak *nor-nori-nork* sailekoak errazkiago eman zituen besteak baino; hauetako batzuk, gainera, lagunduta bakarrrik.

³⁸ Ilurdorzen, halaber, ‘zuk ni’ kasurako, *naizu* eta *nizu* eman zituten, eta ‘hark ni’ kasurako, *neuk* tokako alokutiboa, baina honek ‘hik ni’ kasurako behar duelakoan gaude, ‘nauk’ batetik eratorria edo: ‘ikusi nauk > ikusi neuk’, alegia.

³⁹ Arrietan, esan bezala, *nor-nori-nork* saileko erak bilduagatik ere, *nor-nork* gisako pare bat eman zituzten: *nauk* –tokako era– eta *nute*.

⁴⁰ Adoainen ditugun bi laginak, ‘Elkano <1800>’ zutabearen direnekin bat datoz, iraganaldiko eraren bukaerako *-n-a* gorabehera.

⁴¹ Iraganaldiko ‘Elkano 1869’ honetan, Ilurdorzoan eta Arrietakoan bezala, era triperstonalak baldin baditugu ere, erok garbiagoak dirudite azken bi herri hauetakoak baino, hauetan nozitzen den pertsona-markaren erreplikapena agerikoa delako. Arribartik hurbil, halere, Erroibariko Aurizberri herrian, Elkanoekin antz handia duten erak eman zituztugun Rafael Urtaşun bertako semeak, 1985ean: *zindara, zeda, zindante* eta *zedate*. Erok antzekotasun handia dute, halaber, gaur egun Aezkoan nagusiki erabiltzen direnekin –ikus P. de Yrizarren *Mvubnoc*–, bestelakoak, egokiak, neurri batean mantendu badira ere.

NOR-NORK (NOR gu), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdotz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
	gaituzu	diguzu	diguzu		diguzu	
digu ⁴²	gaitu	digu	digu, gaitu ⁴³	gaitu	digu	gaitu
		diguze	diguzue, diguzie		diguzie	
	gaitute, gaituzte	digute	digute	gaituzte	digute	
		zindigu ⁴⁴	ziguzu		ziguzu	
	ginduz ⁴⁵	zigu	ginduzki, zigu	ginduz	zigu	
		zindigute	ziguzie, ziguzi ⁴⁶		ziguzie	
	ginduzte	zigute	zigute		zigute	

⁴² Hona, orainaldian, arrestian aipatu ordezkapenaren lekukotza Zabalegi sermoian ere: *vergatic Jangozoac ustenbadigu asistitubague bere graciarequi...* Esanik utzi dugun moduan, Bonaparteren Elkano berriemaile Larraizarrak ere era desegokiak erabili ohi zituen *nor-nork* kasurako, herri bereko Lizarragak, urte batzuk lehenago, egin ez bezala.

⁴³ Ilurdozko *gaitu* hori guk zirikatutirik bakarrik eman ziguten: *bilétikó... gáitu*.

⁴⁴ Iraganaldian: 'Elkano 1869' zutabe honetan, Ilurdozkoan eta Arrietakoan bezala, era tripersonalak baldin baditugu ere, erok garbiagoak dirudite azken bi herri hauetakoek baino, hauetan nozitzen den persona-markaren errepikapena agerikoa delako. Artzibartik hurbil, halere, Erroibarko Aurizberri herrian, Elkanoekokin antz handia duten erak eman zizkigun Rafael Urreasun bertako semeak, 1985ean: *zindagu, zegu, zindagute* eta *zegute*. Erok, antzekotasun handia dute, halaber, gaur egun Aezkoan nagusiki erabiltzen direnekin –ikus P. de Yrizarren *Muabnoe-*, bestelakoak, egokiak, neurri batean mantendu badira ere.

⁴⁵ Iraganaldiko emaitzetan 'Elkano <1800>' zutabean dugun *ginduz*, Urizkoarekin bat datorrena, honako esaldian: *Guindendeláic ilic viztugundúza Jesu Christoc barrátus becátuas* (Doctrina). Ikus daitekeenez, *ginduz*a honek berdin balio du 'hark gu' kasurako, adibide honetan bezala, zein 'guk hatek' erako.

⁴⁶ Ilurdozko *ziguziti* erak, balizko **ziguz(u)te* bat dakarkigugu gogora, behin *nor-nori-nork* sail desegokian sartuta egonda.

NOR-NORK (NOR zu), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoin <1855>
	zaitut / aut ⁴⁷	dizut / diat	zaitut, dizut	zaitut	zaitut, dizut / aut, diat	
	zaitu	dizu / dik	zaitu	zaitu	zaitu, ztu, dizu / dik	zaitu
	zaitugu	dizugu	zaitugu		zaitugu	
	zaitute, zaituste	dizute	zaitute, zaitue, dizute		zaitute ⁴⁸	
	zinduzada	nizu ⁴⁹	nizu		nizu	zindudan ⁵⁰
	zinduza	zizu	zizu		zindue	
		gindizu	ginduzu		gindizu	
	zindute, zinduste	zizute	zizute		zindute	

⁴⁷ Elkano Lizarra garen denboretatik ('Elkano <1800>', zutabea) Louis-Lucien Bonapartek herri bereko Larrainzari ('Elkano 1869')koa datu hauek bildu zituzkionerako, *nor-nori-nork* saileko adizkiek *nor-nork* erakoak ordezkatuak zituzten jada, Ondarrak prestatu lanean ikus daitekeenez: *il vous l'a; il vous a*. Ilurdozko eta Arrietako berriemalleek, haatik, 'nik zu' sail honetan, ongi samar eutsi zieten molde egokiko adizkiei. Arrietan bildu adibide batean, gainera, *ztu* era laburra dugu: *il inen ztu orrek*. Herri honetako *zaitute* era, bidenabar esanik, laguntzaz, hau da, guk bultzaturik erdietsi genuen. Arestian egin dugun iruzkin bati jarraipena emanez, esango dugu ezen, hurbileko Aurizberri herrian, Erroibarko iparraldean, bi moldeetako erantzunak eman zituztela: *zaitut, zaitu, zaitugu* eta *zaituzte, alde batetik, eta dauzut, dauzu, dauzugu* eta *dauzute*, bestetik.

⁴⁸ Arrietako *zaitute* hau laguntzaz, hau da, guk bultzaturik erdietsi genuen.

⁴⁹ Iraganaldiko kasu honetan, Aurizberri bildurikoez ez dute ezertan laguntzen, era tripersonalak baizik ez baikenuen bildu: *neuzu, zeuzu, ginduzu* eta *zeute*.

⁵⁰ Adoango lagina (liburuetako lapurteraz, 'zintudan') egokia izan arren, inguru hauetatik kanpokoa ote den gaude, zeinekin erkatu askorik, 'Elkano <1800>' rekin izan ezlik, ez badugu ere. Ilurdozten, plur. 1. pertsonan, *gindizu* itxaron zitekeen agian, era hau, berez, desegokia dela jakinda ere.

NOR-NORK (NOR zuek), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
	zaiztet, zaistet ⁵¹	dizet	zaitutet ⁵²		zaitute (!), diziet, dizuet	zaituztet
	zaizte, zaiste	dize	zaitute, dizute		zaitute	zaituzte, zaitute
	zaizte, zaiste	dizegu	zaitutegu		zaitutegu ⁵³	
	zinduztet, zindustet ⁵⁴	dizete	zaitute		zaittee	
	zinduste	nize	nizute		nizu (!)	
		zize	zituztute, zaizute		zizu (!)	
		gindize	ginduzue		zindugu	
		zizete	zinzue (!)		zindute	

⁵¹ Orainaldian, 'Elkano <1800>' zutabeko erak –ixuraz *zaituztet*, *zaituzte*... direlakoan sinkopak– Ilurdozko zein Arrietakoetatik aldenduaxeak dakuskiugu. Adoainen dirugunak, bai, lapurtera klasikoan ohikoak dira eta litekeena da Aita Esteban hatetaz baliatu izana Lapurdin egon zen denboran. Fraide urraulgoitiar honek, halaber, 'hark zuek' kasurako, *zaitute* erabili zuen, Ilurdotzen eta Arrietan bildu bezala.

⁵² Harrigarria egiten zaigu, beste pertsonen arteko jokoan era tripersonalek bipersonalei lekua nola jan dieten ikusi ondoren, oraingo honetan, euskara azken hatsetan aurkitu dugun Ilurdoz eta Arrieta herri txikiarako berriemaileei, euskara erdi ahantzirik zeukaten hauei, alegia, era egokikoak harrapatu izana, hurbileko herrietan ere ikusi dugun joera nagusia, hain txertatua bestalde, ikusi ondoren.

⁵³ Arrietako 'guk zuek' kasurako dugun *zaitutegu* era, bitxia izan arren, 'Elkano <1800>' zutabearen falta zaigun balizko **zaittegy* batetik oso hurbil dakusagu.

⁵⁴ Iraganaldian, 'Elkano <1800>'ko lehen terroko laginak oso bitxiak iruditzen zaizkigu –*zinduzteda* edo ixaron zitakeen, agian– eta, gainerako zutabeetan, nahasmendua eta zehaztasunik eza nabariak dira.

NOR-NORI-NORK (NOR hura, NORI niri), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdutz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
didazu	didazu / didak	dirazu / dirak	dirazu, didazu / direk		dirazu / dirak	
	dida, dir ⁵⁵	dira > zirak	dira, dire > zirek	dira	dira, dire > zirak	dir
	didazie, didaze	diraze	dirazie		dirazie	
	didate	dirate	dirate, dire	dirate	dirate, diade	
	zindida ⁵⁶	zindira	zirezu		zirazu	
	zida	zira	zire		zire, zira, ziran, zidan	zidan
	zindicate	zindirate	zirezue, zinizue		zirazie, zindirate	
	zidate	zirate	zirere		zirate, zirere, zidaten	

NOR-NORI-NORK (NOR haiek, NORI niri), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdutz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
	tidazu	tirazu ⁵⁷	tirezu		dirazu	
	tida	tira > zirak ⁵⁸	tire > z(a)izkire(k)?	dirakira	dira	
	tidate	tiraze	tirezie		dirazie	
		tirate	direre		dirate, diade	
		zinditira ⁵⁹	zirezu		zirazu	
	zitida	zitira	zitire		zira	
		zinditirate	zirezien, zinizue		zirazie	
		zitirate	zitirete		zirate, zirere, zidaten	

⁵⁵ 'Hark niri hura' kasuan, 'Elkano <1800>'an *dir* bitxi bat dakusagu, zeina, bidenabar esanik, Adoainen ere ageri den, Lapurdi aldeko era *ez* izan arren.

⁵⁶ Elkano bi zutabeetako 'zuk niri' eta 'zuek niri' kasuetako laginek egokiagoak dirudite Ilurdutzen eta Arrietan bildurikoek baino, hauetan zertzen den erredundantzia agerikoa baita. Arrietan, haatik, ixura oneko *zinditirate* bat dugu.

⁵⁷ 'Zuk niri haiek' kasuan, Elkano bi zutabeetan eta Ilurdozkoan ditugun ekaiek bereizten dira, pluralizatzailea hartzean, Uritzko zutabeen ageri den lagin bakarrekoaren moldetik. Arrietakoak, damurik, pluralizatu gabe eman zizkiguten.

⁵⁸ 'Elkano 1869' zutabe 'hark niri' kasuko alokutiboa pluralizatu gabe dago; hala balego, **zirak* edo **zirak* genuke ziurrenik, ez jakin, baina, azken hau izatekotan, Ilurdozko zalantzazkotik hurbilxe genuke. Hau, gainera, logikoa iruditzen zaigu Uritzko lagina kontuan hartuta, zeinaren barruan *-zki-* dakusagun. Arrietako adizki guztiak singularrean bildu genituen; pluralrean eman balizkigute, ez dakigu Elkano eta Ilurdutzen bildurikoen antzekoak izango ziren ala **dirakira*, *dirakira* modukoak, Uritzen dugun lagin bakarrek tradoki bezala.

⁵⁹ Arestian esan bezala, 'Elkano 1869'ko 'zuk niri' eta 'zuek niri' leihatiletako *zinditira* eta *zinditirate* egokiagoak iruditzen zaizkigu Ilurdutzen eta Arrietan bildurikoak baino.

NOR-NORI-NORK (NOR hura, NORI guri), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
	diguzu	diguzu / diguk	diguzu		diguzu / diguk	
digu	digu	digu	digu	digu	digu	digu
	diguzie	diguzie	diguzie		diguzie	
digute	digute	digute	digute		digute	digute
	zindigu	zindigu ⁶⁰	ziguzu, ziguzu		ziguzu	
zigu	zigu	zigu	zigu	zigu	zigu	zigu
		zindigute	ziguzue		ziguzie	
	zigute	zigute	zigute, ziguten		zigute	

NOR-NORI-NORK (NOR haiek, NORI guri), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
		diguzu ⁶¹	diguzu	dirzikiguzu	diguzu	
dirzikigu	tigu	tigu > ziguk	tigu > zaizkigu(k)?	dirzikigu ⁶²	digu	dirzikigu, dauzkigu ⁶³
	tigute	tiguzie	tiguzie		diguzie	
		tigute	tigute		digute	
		zindigu ⁶⁴	zitiguzu		ziguzu	
	zitigu, zizkigu	zitigu	zitigu		zigu	
		zinditigute	zitiguzue		ziguzie	
	zizkigute	zitigute	zitigute		zigute	

⁶⁰ ‘Zuk guri hura’ eta ‘zuek guri hura’ kasuetan, ‘Elkano 1869’ zurbetako *zindigu* eta *zindigute* gisako laginek (biotako lehena Elkanoko beste zutabeen ere bada) egokiagoak dirudite Ilurdozen eta Arrietan bilduriko *ziguzu*, *ziguzue* / *ziguzie* gisakoek baino, lehen ere, antzeko kasuren bat aipatzean, adierazi dugun bezala.

⁶¹ Adizki hauetan, oro har, *-zki-* eta *t-* pluralizazioak dakuskiugu. Lehenengoak, Zabalegin, Uritzen eta Adoainen; besteak Elkanon eta Ilurdozen. Herri honetan dakusagun alokuriboa, baina, zeina **zizkigu*k desitxuratu bat izan litekeen, oraingoan ere Zabalegiko zein Uritzko ‘dirzikigu’ bezalako adizki batetik aterata legoke. ‘Elkano 1869’ko *ziguzk* era, aldiz, Ondarrak prestatu lanean pluralizatu gabe ageri dena, **zitiguzk* batetik dela iruditzen zaigu.

⁶² Uritzko leihatilako laginak agintera- edota subjuntibo-modura erabili zituen Elizalde. Arrietako erak, pluralizatu gabe eman zituzkigutenez, erkaketa-kontu hauetatik kanpo gelditu dira.

⁶³ Adoaingo *dauzkigu* aldaera, bere albooa ez bezala, lapurtera klasikoan ohikoa izan da.

⁶⁴ ‘Elkano 1869’ eta Ilurdozko zurbetako *zindigu* / *zitiguzu* adizkien arteko lehia –jada aipatu– alde batera utzita, ‘Elkano <1800>’ an ageri diren *zizkizu* eta *zizkigute* adizkiak Zabalegira eta Uritza begira daude. Edozein kasutan, hark guri hatak kasurako, bi eratako pluralizazioak dirugu Elkanoko Lizarragaren izkribuetan (‘Elkano <1800>’), *zitigu* eta *zizkigu* adizkiek darakusten bezala.

NOR-NORI-NORK (NOR hura, NORI zuri), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdorz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
dizut	dizut / diat	dizut / diat; diinat	dizut / diat; diinet*		dizut ⁶⁵ / diat; diet; ñat	dizut
dizugu	dizu / dik; din	dizu / dik; din	dizu	dizu	dizu / dik	dizu, dauzu ⁶⁶
	dizugu	dizugu	dizugu		dizugu	
	dizute	dizute	dizute		dizute	
	nizu / nia	nizu / nia	nizu / nie		nizu	nizun
	zizu	zizu	zizu		zizu	
		gindizu	gindizu		gindizu	
	zizute	zizute	zizute		zizute	

⁶⁵ Arrietako gure ekaitetan, sing. 1. pertsonan, *zaitut* bat dakusagu, kasu honetarako desegokia bada ere: *ez, zuri, galdiko...* [= galdetuko] *zaitut? ya non, non gauden*. Ilurdozko lehatilan, nokako *dinez* adizkiaren alboan paratu dugun ikurra dela eta, lehenagoko saio batean, 'Arzibar-6' delakoan, egin genuen oharra orotaraziko dugu: 'Laguntzaz emaniko hitzak izarño bati (*) loturik idatzi dirugu'.

⁶⁶ Adoaingo sing. 3. pertsonako *dauzu* aldaera Lapurdi aldean ikasi bide zuen Aita Estebanek.

NOR-NORI-NORK (NOR haiek, NORI zuri), orainaldia eta iraganaldia

Zabalergi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdotz 1985	Uritz 1985	Arrieta 1985	Adoain <1855>
	tizut, dizkizut ⁶⁷ / tiat	tizut / tiat; tinat	tizut		dizut / diat, diet; ñat ⁶⁸	
	tizu	tizu / tik	tizu		dizu / dik	dazkitizu ⁶⁹
	tizugu	tizugu	tizugu		dizugu	
	tizute	tizute	tizute		dizute	
		nizkizu ⁷⁰	nizuzu		nizu	
	zizkizu	zizkizu	zizizu		zizu	
		gindizkizu	gindizizu		gindizu	
		zizkizute	zizuzute (?)		zizute	

NOR-NORI-NORK (NOR hura, NORI zuet), orainaldia eta iraganaldia

Zabalergi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdotz 1985	Uritz 1985	Arrieta 1985	Adoain <1855>
	diziet, dizet	dizet	diziet		diziet	dizuet, dau(t)zuet ⁷¹
	dizie, dize	dize	dizie		dizie	
		dizegu	dizieu		ziegu	
nize	dizie	dizete	diziete		dizute (?)	
	nizie, nize	nize	nizue		nizie	
	zizie, zize	zize	zizue		zizie	
		gindize	gindizuzute (?)		gindizie	
		zizete	zizuzete			

⁶⁷ 'Elkano <1800>'ko *dizkizut* adizkia ohiki ez, baina Lizarragak inoiz erabili zuen.

⁶⁸ Arrietako erak pluralizatu gabe dakuskiugu berriro ere, bertako bertimailea ez baitzen arduratzen halakoak tarrekateaz beharrezkoa zenean.

⁶⁹ Adoaingo zutabeko *dazkitizu* hori lapurrera da, nahiz gure egunotako bere kokapena, oro har, muga ondoko Urdazubi-Zugarramudira eta Baztango ibarrera mugatu den (ikus Yrizar, *mval*), Lapurdiko eremurik zabalenean *zaitzkitzu* adizki desegokiak ('haiek zuri') bidegabeki ordezkatu duenez.

⁷⁰ Deigarria iruditzen zaigu, 'Elkano 1869'ko zutabean, aurreneko aldiz eta orain arte ikusi denaren kontra, *-zki-* erako puratzaileak ikustea. 'Elkano <1800>'koan dugun lagin bakarrean ageri den pluralizaille honexek, ordea, ez gaitu harritzen, lehenago ere, inoiz edo behin, bestearekin nahasia ikusi dugulako.

⁷¹ Orainaldian, zer iruzkindu behar askorik ez badugu ere, Adoaingo adizkiek kanpotiarrek diruditela esatea dagokigu; Gipuzkoako lehena eta Lapurdi aldekoa bestea.

NOR-NORI-NORK (NOR haiek, NORI zuei), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ildortz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoin <1855>
	tiziet, tizet	tizet	tiziet		diziet	dauzuet, daukitzuet ⁷²
		tize	tize		dizie	
	tizie	tizegu	tizegu		zizegu	
	nitezie	tizete			dizute (?)	
		nizkize ⁷³			nizie	
		zizkize			zizie	
		gindizkize			gindizie	
		zizkizete				

⁷² Adoingo 'nik zuei haiek' honetan ditugun bi eretatik lehena, objektu singularrekin erabili zuen behin Aita Estebanek eta pluralarekin beste aldi batez; biak ere lapurteraren baitakoak.

⁷³ Iraganaldi honetan, 'Elkano 1869'ko zurabea ditugun adizkiek, berriro ere, tarteko pluraltzailaren arteko lehia areagotzen dute. Horrela, ikusi dugun moduan, 'hark niri haiek' eta 'hark guri haiek' kasuetarako *zitiua* eta *zitiugu* ditugun bitartean, 'hark zuri haiek' eta 'hark zuei haiek' kasuetarako *zizkizu* eta *zizkizute* dakuskiugu, hurrenez hurren.

NOR-NORI-NORK (NOR hura, NORI hari), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdutz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
	diot	diot	diot	dut (!)	dakot ⁷⁴	diot
	diozu / diok	diozu / diok	diozu / diok		dakozu / dakok	diozu
dio	dio	dio > zio	dio > zio	dio	dako > dakok ⁷⁵	dio
	diogu	diogu	diogu		dakogu	diogu
dioze	dioze	dioze	diozue		dakozte	diozue
	diote	diote > ziotek	diote		dakote > ziakotek	diote
	nio	nio	nio		neko, nekon	nion
	zindio	zindio	zindio		zindeko	zinion
zio	zio	zio	zio		zeko, zekon ⁷⁶	zion
	gindio	gindio	gindio		gindeko	
	zindio ⁷⁷	zindio	zindiozue		zindekote	
ziote	ziote	ziote	ziote		zekote, zakote	zioten

⁷⁴ Orainaldian Arrieta da, Aezkoako mintzamoldearen eraginagatik, antza, beste herrietan ohikoa den paradigmatik nabarmentzen dena (hau, gainera, orainaldian bakarririk ez, iraganaldian ere gertatzen da). Uritzko goiko leihatilara ekarri dugun *nor-nork* saileko *dut* adizkia ez da, jakina, egokia hor kokatzeko, baina bertako doktrinaren era tripersonala ordezkatzeko ari dela ikus daiteke: *orgatic otoiz itendut San Miguel ainguruarri...*

⁷⁵ Arrietan, 'hark hari' kasuan, *dakok* hori ez baina, **ziakok* era alokutiboan itxaron zitekeelakoan gaude, bertako berriemaitleak, 'haiek haiei' kasurako, *ziakotek* eman zigula kontuan hartuz. Balizko **ziakok* hau, gainera, hurbileko Aezkoan aditu dugun 'xakok' –zeina 'xiakok < ziakok' batetik bide den– era bustiaren antzekoa izango litzateke. 'Elkano 1869' eta Ilurdozko zutabeetan, gainera, *z-* dugu alokutibo honen hasieran.

⁷⁶ Arrietako iraganaldiko 'hark hari hura' honetarako *zako* / *zakon* aldaerak ere eman zizkiguten.

NOR-NORI-NORK (NOR haiek, NORI hari), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdorz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoin <1855>
	tiot	tiot	tiot		dakot	diozkat ⁷⁸
	tiozu	tiozu / tiok	tiozu		dakozu / dakok	
	tió, ditio, dizkio	tió > zitiok	tió > zitiok		dako > dakok	diozka
dizkioze ⁸⁰	tiogu	tiogu	tiogu		dakogu, dazkogu ⁷⁹	
	tiote	tiote	tiozue, tiozutue?		dakozite	
	tiote	tiote	tiote		dakote	diote
	nitio	nitio	nitio		neko, nekon ⁸¹	
	zinditio	zinditio	zinditio		zindeko	
zizkio ⁸²	zizkio, zítio ⁸³	zítio	zítio		zeko, zekon	
		ginditio	ginditio		gindeko	
		zinditote			zindekote	
	zizkiote, zítote, ziozte	zítote	zítote		zekote	ziozkaten ⁸⁴

⁷⁷ Elkano bi zutaberako *zinditote* era (plur. 2. pertsona) egokiagoa iruditzen zaigu Ilurdorz *zindiozue* baino.

⁷⁸ Adoingo zutabeen dirugun erak –singularrean emanik dagoen *diote* kenduta—Lapurd aldekoak dira, herri batzuetan horrela eta beste batzuetan *diozkat* eta *diozka* aldaerekin lehia azaltzen direnak. Zernahi gisaz, Lizarragak erabili *dizkio* horren alde, Ondarrak argitaratu eta, ustez, inguru hauetako mintzamoldea islatzen duen ‘Primer sermón en vascuence navarro’ izeneko lanean (FLV 38), *dizquio* eta *dizquiot* moduko erak ikus daitezke.

⁷⁹ Arrietako zutabeen, *dazkogu* kenduta adizkiak pluralizatu gabe egoteaz aparte, sing. 3. pertsonan ageri den *dakok* alokutiboaren ordeez *ziakok itxaron zitekeela esanik gaudé.
⁸⁰ Zabalegin ageri zaigun *-zki-* pluralizalea, jada aipatua, Elkano Lizarragak ere inoiz erabili zuela ikus daiteke, salbuespenez-edo izan arren: *ald dagoldai, ellegacenzáio bát* [...]

soltatucodizquióla cáte guciac (Serm-1).

⁸¹ Arrietako berriemateak, behin berriro, pluralizalearekin asmatu ez-eta, erantzunik singularrean eman zituen.

⁸² Iraganaldian, Zabalegin, sintaxiaren aldetik hemendik ipar-ekialderantz, bereziki, hain bitxiak ez diren esaldietarik bat dugu: *eci ez emategatic escacen zuena, emancizquio ogui*

escatucituenac.

⁸³ ‘Elkano <1800>’ zutabeari behatu bat eman-eta, lehen aipatu pluralizaleen bikoiztasuna agerikoa dela ikus daiteke, Elkano beste zutabeen ez bezala.

⁸⁴ Adoingo lagin hau ere orainaldian ageri direnen ildokoa da, bistan denez.

NOR-NORI-NORK (NOR hura, NORI haiet), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdutz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
	diolet	diolet	diolet		dakotet	diolet
	diozute	diozute / diotrek	diozue		dakozute / dakotrek	diozute
	dioie	dioie > ziotek	dioie > ziotek	dioie	dakote	dioe ⁸⁵
	diogute	diogute	diogute		dakogute, dakoute	
	dioze	dioze, diozete	diozume ⁸⁶		dakozite	
dioie	dioie	dioie > ziotek	dioie		dakote > ziakotek ⁸⁷	dioie, daukote
	niote	niote	niote		nekote	nioten
		zindioie	zindioie		zindekote	
	ziote, zioe ⁸⁸	ziote	ziote		zekote, zekoren	zioten
	gindioie	gindioie	gindioie		gindekote	
		zindioie	zindioie		zindekote	
	ziote	ziote	ziote, zioten		zekote	

⁸⁵Orainaldian ez dugu zer iruzkindu behar askorik; Adoainen, sing. 3. pertsonarako dugun *dioe* labur bezain ezohikoaz gainera –[hark] *adio bat erranen dioe creatura guciet* da adibidea–, plur. 3. pertsonan ageri den *daukote* hori ere bitxi samarra da, sail hauek erak ezagutzen ditugun neurrian ez baita lapurteraz ez behenafarraz agertzen, Arrietan bildu *dakote*-tik hurbil egon arren.

⁸⁶ Ilurdutzan, plur. 2. pertsonarako dugun *diozute* bitxi hori beraiko berriemaileraren transmisio-ahuldadeari zor dakiok, agian *diozue* (sing. 2. pertsonarena bere gisa luzatuz edo), agian *diozute, diozie* edo *dioze* ixaron zitekeen.

⁸⁷ Arrietan *dakote*-ren alokuribotzat dakusagun *ziakotek* era *nor-nork* saileko testuinguruan eman zuen berriemailerak: *dietamák, ikis ziaoké(k)... sémeai, ikisí dute* ('a los hijos, alegia). Arrieta hauxe da, bestalde, arestian 'nik hari hura' saila iruzkinduzan esan dugun moduan, Aezkoako hizkeraren eraginagatik, ziurrenik, beste herrietan ohikoa den moldetik bereizten dena, eta hau orainaldian bakarrik ez, iraganaldian ere gertatzen da.

⁸⁸ Iraganaldian, 'Elkano <1800>' zutabea, 'hark haie' kasuan ageri den *ziote* hori ere, arestian aipatu Adoaingo *dioe* eraren kasuan bezala, salbuespena da ohiko *ziote*-ren ondoan. Horrez gainera, iraganaldian, singularreko eta pluralreko 2. eta 3. pertsonak ez dira ohiki bereizten, hainbat eta hainbat lekutan gertatzen den bezala.

NOR-NORI-NORK (NOR haiek, NORI haiei), orainaldia eta iraganaldia

Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoin <1855>
	tiotet	tiotet	tiotet		dakotet ⁸⁹	
	tiozute	tiozute / tiotek	diozutue ⁹⁰		dakozute / dakotek	
	tiote	tiote	tiote		dakote	
	tiogute	tiogute	diogute	tiogute	dakogute, dakoute	
	tiozute	tioze, tiozete	diozuete		dakoziute	
	tiote	tiote	tiote		dakote	
		nitiote	nitiote		nekote	
		zinditiote	zinditiote		zindekote	
	zitiote, zizkiote ⁹¹	zitiote	zitiote		zekote, zekoten	
		ginditiote	ginditiote		gindekote	
		zinditiote			zindekote	
zizkiote	zitiote, zizkiote	zitiote	zitiote		zekote	

⁸⁹ Arrietako adizki guztiak, orainaldiko zein iraganaldikoak, pluralizatu gabe eman zizkiguten, berriemaiaren joera behin berriro agerian utzirik.

⁹⁰ Ilurdozko sing. 2. pertsonan, 'diozute' hobeki legoke, gure ustez, singularrean egon arren, leihatlan ageri *diozutue* baino; adizki batzuen hasierak, gainera, pluralizatu gabe daude.

⁹¹ Iraganaldian, pluralizaille-motak direla-eta, 'Elkano <1800>' zatubean ditugun aldaeretatik bat Elkanoko beste zatubera begira dagoen bitartean, besteak Zabalegikora jotzen du. Ilurdozen, berriemaiak euskara ahantzi samarra izan arren, era guztiak, bat izan ezik, pluralizatu zituen. Honez gainera, koadro honetako singularreko eta pluraleko 2. eta 3. pertsonak batzuetan, iraganaldian batez ere, ez dira bereizten, honen aurreko koadroko datuak iruzkintzean esanik dugun gisan.

BALDINTZA HIPOTETIKOA

NOR saila

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
banitz		baniz, banitza	baniz, banitza			banitza ⁹²	
nintzateke	nitzake	nitzake	nitzake			nitzake ⁹³	
balitz	baliz	baliz, balitz ⁹⁴	baliz, balitza			baliz	balitz
litzateke	litzake	litzake, litzake, litzke	litzake		litzake	litzake	
bagina		bagina	bagina				baginan ⁹⁵
banendi	banedi	banindedi	banindedi				
bagintez		bagindez	bagindez	baginazki			

⁹² Arrietako lagina honako esaldian: *nik [sic] egón banitza ebéan [...]* enézaken úizi... errezéna, ez.

⁹³ Arrietako lagina, oraingoan, esaldi honetan: *nik áimbérze... zorra baní, íkén nitzaké... álke, álkezímes.*

⁹⁴ Elkanoko bi zutabeetako *baliz / balitz(a)* horiek Adoaingo Aita Estebanek ere *baliz* idatzi zuen, guk nolabait 'égokitu' duguna, arazo handiak izango balikenituzke bestrela kontu honekin. Zabalegiako sermoian ere *nizaque* eta *lizaque* dakuskiugu, besteak beste (guk *nitzake* eta *litzake* idatzi ditugunak), eta Uritzko doktrinan ere antzeko kasu asko dira.

⁹⁵ Adoaingo hau, baldintzatzaile gisa, zalantzatzaile iruditzen zaigu; hona, bere testuinguruan: *¡Oh ni eta zuec izan baguinan áin zori homecoac!* (357 ot.)

NOR-NORK saila

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
banu		banu, banue ⁹⁶	banu	banue		banu, banue	
nuke		nuke	nuke			nuke	nuke
nituzke	nuzke	nuzke	nuzke				
bazenu		bazindu	bazindu	bazindu ⁹⁷			bazenu
zenuke		zinduke	zinduke			zinduke	zenuke
luke		luke	luke			luke ⁹⁸	
bagenu		bagindu, baginduke	bagindu			bagindu	
genuke		ginduke	ginduke	ginduke			
genituzke		ginduzke	ginduzke	ginduzke			genituzke ⁹⁹
zenukete		zindukete	zindukete				zenukete

⁹⁶ *Banue* oso bitxia da Lizarragaren lanetan, baina laginen bat badugu: *Ab imbanué caso erratzenaidatēnes predicārie etā confessorēc!* (Serm-1). Ilurdozren, baina, horrela bildu genuen: *nik izēn banuē zorr... zor annitz, ilēn nitzē alkētik.*

⁹⁷ Ilurdozko lagina adibide honetan: *lanik ez bazindu etzindue diruik izēn.*

⁹⁸ Hona Arrietako esaldia: *nai lukē joān... Bilbāora.*

⁹⁹ Adoaingo zutabeko era batzuk bere herritik kanpo ikasi bide zituen Aita Estrebanek. Hona adibide bat: *Oh cēin fie erreglatuco ditezquien guiristinoen costuma tzarracl nola icusicoguenituzquien bertuteac vicioen toquian eta...* (373 or.).

SUBJUNTIBOA

NOR saila

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdotz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adobain <1855>
dadin	dadien, dayen	dadien, daien, daian	dayen	daen, deen, dein ¹⁰⁰	daen	daen	daen
gaitzen	gaitzen	gaitzen, gaitzen ¹⁰¹	gaitzen		gaitzen		
zaitzen		zaitzen, zaitzen ¹⁰²	zaitzen		zaitzen		zaitzen
daitzen	daitzen	daitzen, daitzen ¹⁰³	daitzen	daitzen, deitzen	daitzen	daitzen, deitzen	daitzen
zedin	zeyen	zeyen, zeyen	zeyen	zaien			zedin

¹⁰⁰ Ilurdotzen, *daien* eta *deien* ere bai; Uritzko doktrinan, adizkia bitan emana: *Erreçibien dugulaic dignoqui, izandaela gure mantenimendu arimacoo y aumenta daen gracia; eta* Adoainen, honako esaldian: *asidaela echeo burua*.

¹⁰¹ 'Elkano <1800>' zutabeen bestetan ere ageri den 'gaitzen' eraren laburdura dugu; hona adibidea: *Goácen gu ere, il-gaitzen beraréqui* (SJ-XI-16)

¹⁰² 'Elkano <1800>' an, halaber, 'zaitzen' eraren laburdurak ditugu: *Baña nic eztít guizonarén testimonio bearric: batic ere diót au, salua-zaitzen-gátic* (SJ-V-34); Uritzko doktrinan honelako lagina dugu: *eta allega zaitzen langoicoain icustera vere glorian*.

¹⁰³ 'Elkano <1800>' an, orobat, 'daitzen' eraren laburdurak ditugu: *Eci gaitzqui eguiten-dhénaic, estu-nái árgia, ta estaiór arguiná, estaitzen aguérta bére óbrac* (SJ-III-20). Uritzko doktrinan, *eta viciáicen elcarren artean vaquean eta unionean eta...* Adoaingo laburtu gabeko adizkietan kanpoko eragina egon liteke agian, baina nongoa den ez dakigu, zeren, 1729ko sermoian *daitecen* eta *daittezela* ageri direla kontuan izanik, zalantzarako zioak baititugu.

NOR-NORK saila

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
dezadan	dezaten	dezaten, zaten	zaten				dezadan
dezazun		dezazun, zazun	zazun		dezazun, zazun	dezazun	
dezan	dezan	dezan	zan	zan ¹⁰⁴	dezan		dezan
dezagun	dezagun, dazagun	dezagun, zagun	zagun		dezagun, zagun ¹⁰⁶	dezagun	dezagun
dezazuen		dezazuen, dezazuen	zazen				dezazuen
dezaten	dezaten	dezaten	zaten	zaten ¹⁰⁶	dezaten	dezaten	
ditzan		dezkitien, dazkitien	zkin				dezian ¹⁰⁷
ditzagun		dezkitigun, zkitigun ¹⁰⁸	zkitigun		dizkitigun		ditzagun, deztagun
ditzazuen			zkitzen				deztaguzuten
ditzaten		dezkitien ¹⁰⁹	zkitien		dezkitien		dezaten
zezan	zezan	zezan	zezan				zezan
genezan	gindezan	gindezan	gindezan		gindezan ¹¹⁰		
zezaten	zezaten	zezaten	zezaten				
zizatan		zezkitien	zezkitien				zezatan
nazazun	nazazun	nazazun	zarazun				
gaitzazun	deztaguzun ¹¹¹	gaitzazun	zaguzun				

¹⁰⁴ Ilurdotzen, honako esaldirik aterata: *bérak in tzéla al guzié*.

¹⁰⁵ Era osoa zein laburtua dugu Uritzko doktrinan: 1) *Vigarrerna junamentu vanoric in esdezagula*, eta 2) *Cergatic artas oroigaien ceruan dagonas, eta icusi iduqui zagun erreverencia*.

¹⁰⁶ Hona Ilurdozko lagina: *nik, prestáttu... nai díit bazhárie bídian yateko, yan tátela bídian*. Hona Arrietakoa: *óri... maztám lanak; in dezatela bérak, bérak*.

¹⁰⁷ Adoaingo *deizan* hau eta zutabe bereko *ditzagun / deztagun, dezazazuten* eta *dezazaten* adizkiek, gainerako zutabeetan ditugunetatik aise berezita, kanpoko eragina agerian uzten dute. Ingaru hauetakoa bide den 1729ko sermoian, haatik, *ditzala / dizala* irakur daiteke.

¹⁰⁸ 'Elkano <1800>' zutabeen, herri bereko bestean bezala, laburkerak ere badira: *ecarzagun, goardazagun, debezagun... adibidez*.

¹⁰⁹ 'Elkano <1800>' zutabeen, oraingoan ere, honela: *Pasa eméndic, ta bidoéye Judearó, icus-dezquiten bere discipulooc obra egúiten-tuénac* (SJ-VII-3)

¹¹⁰ Uritzko Elizaldek honela idatzi zuen: *Gucietas cerbiza guindezan gauza guzietan*.

¹¹¹ Hona Zabalegiko adibidea, desegokia bada ere: *zuragana deyes gaude, socorriedezaguzun negarresco Evaren valle ontan*. Hots, sermoi honetan *nor-nori-nork* sailako era batek *nor-nori*-ko egokia ordezkazten du. Elkano Larrainzarrek ere horrela jokazten zuen, adizkia lehen silabaz gabetarik ere, Ondarrak prestatu lanean ikus daitekeenez: *qu'il nous l'ait; qu'il nous ait*. Lizarragak, aldiriz, 'aiturea' oititz ezaguna idaztean, honako esaldia ondu zuen: *eta esgaitzázula tízi tentácioan erórtzeru* (Dot-1).

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
gaiztan	dezagun ¹²	gaiztan, gaizan	zagun		gaiztan		
zaitzan	zaitzun ¹³	zaitzan	zazun		zaitzan		
zaitzaen		zaitzen	zazuten				zaitzezen ¹⁴

NOR-NORI-NORK saila

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
diezazun		dezazun ¹⁵	zazun				diezazun
diezagun		dezagun ¹⁶	zagun		dezagun, digun		diezagun
dieziaon	dezon	dezon	zon				
dieziaogun	dezogun	dezogun, zogun ¹⁷	zogun				
dieziaotzen	zezozten	zezozten, zozien	zezozten				

¹¹² Hona Zabalegiko beste lagina, arestian aipaturikoa bezain desgokia: *eta escacea Jangoycoari eguin ez zaquaguna, asisidezagun graciaren indar sobrenaturalarequi.*
¹¹³ Zabalegiko era 'nor-nori' saillekoa da: *Jangoycoac salbaizazala Maria gure esperanza...* Uritzko adibidea, ordea, egokia da: *Jangoicoac salbaizazala Erreguina, misericordian ama.* Gerotxego, *misericordian ama.*
¹¹⁴ Hona Adoaingo lagina: *Misterio ontan otoidesazue Virgina Maria libazaitzetela vicio isusi eta abalquegarri untaric.* Zentzuagatik, 'hark zuek' izan liteke, ziur ez bageaude ere.
¹¹⁵ Lehenengo lerro honetan, 'hark zuri hura' dugu.
¹¹⁶ 'Elkano <1800>' zurabeko hau 'hark guri hura' kasuan dugu: *emandezagun bere soldatia...* (Serm-1); Elkanoko bestea, *qu'il nous l'ait da kasu honetan; eta Uritzko zutabea, non 'Elkano <1800>' koaren antzeko adibidea den, digu + -(e)la* gisako konpletiboa ere badugu: *Erreindezala Jangoicoac emen gure arimetan vere gracias, eta verecan digula bere gloria.* Adoaingo adizkiek, beren lerroetakoekin erkatzean, jasoagoak dirudirela iruditzen zaigu eta, hortaz, Aita Estebanek Lapurdi aldean beretuko zituela pentsarazten digure.
¹¹⁷ Lerro honetako 'guk hari hura' kasua dela-eta, 1729ko sermoian ere *zogun* agertzen dela esatea dagokigu.

AHALERA

NOR saila

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uriz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
naiteke		naike	naike > naitek	naike		naike > naitek	
daiteke	daike	daike, daiteke ¹¹⁸	daike, diteke	daike, deike	daike	daike, deike	daike, daiteke, diteke
gaitezke		gaizke	gaizke	gaizkigu ¹¹⁹			
daitezke	daizke	daizke, daizke	daizke				daitezke, ditzeke ¹²⁰
niteke		nindeike ¹²¹	nindaikae, nindeike			nindaikae	

¹¹⁸ Elkano Lizarragak ('Elkano <1800>') itzuli ebanjelioan honela: *Nazaretidc daique izán gauza onic?* (SJ-I-45). Doktrina batean, baina, *espaiteaque* erabili zuen behin. Urizko doktrinan, berriz, 'dake' ere bada, baina akatsa dirudi: *ayec gabe espainaque salbatu guizona...*, non-eta geroaldiko zentzua ez duen.

¹¹⁹ Hona Ilurdozko adibidea: *éz gaizkigú izén abritsak* ('gaizke gu' ote da, agian?).

¹²⁰ Aldi honetan ere Adoaingo emaitzak Elkanoekin guztiz bat etorri ez arren, 1729ko sermoian *espaitezque / eztaitezque* irakur daitekeela azpimarratzea egokia iruditzen zaigu. Donibane Lohizuneko doktrina batean badakusagu, orobat, *ditezke* hori, eta baita, sing. 3. pertsonan, *diteke* ere (Bonaparte ondareko eskuizkribuak).

¹²¹ Lizarragak zera idatzi zuen: *Medicu Jauna, ezi banéqui libranindeiquela oniacegonitác aipátus Jesus...* (JMsb). Arrietako era honako esalditik hartu dugu: *élurra olá, áim gorá, etxèra juán ta, eníndaikae, ez, gáuzea báit; artú paraguáusa, kambiatu tresndk, ta, zapétak eré, ta...*

NOR-NORK saila

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
dezaket	dezaket	dezaket ¹²²	zaketa	zaketa		zaketa	dezaket
dezake	dezake	zake	zake	zake	dezake	zake	dezake
dezakegu	dezakegu, zakegu	dezakegu	zakegu	zakegu, zakeguke ¹²³	zakegu		dezakegu
dezakete	dezakete	dezakete	zakete		dezakete		dezakete, zakete
dirzake	dirzake	dirzake	dirzake				dirzake
dirzakegu	dirzakegu	dirzakegu	dirzakegu				
baneza	baneza, banezake ¹²⁴	banez	banez			baneza, banezake	
nezake	nezake	nezake	nezake			nezake ¹²⁵	
nezakeen	nezakeen	nuke, nezake ¹²⁶	nuke			nezaken	
zezakeen	zezakeen	zuke, zezake ¹²⁷	zuke	zuke			
zezaketen	zezaketen	zuketete, zezakete	zuketete			zuketeten, zaketete ¹²⁸	

NOR-NORI-NORK saila

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
dieziakete		dezokete	zokete				dieziakete ¹²⁹

¹²² Zenbait zutabetan, bereziki 'Elkano 1869' deitu dugun honetan, adizkien era laburrak ditugu. Arrietan, 'ez + zake' *ezaket* ere izan daiteke.

¹²³ Ilurdozen, plur. 1. pertsonan, adizki erredundantea dakusagu.

¹²⁴ Hona Lizarragaren eskutiko bi adibide: 1) *icusbáñez baño seguroágo icustenestuténa...* eta 2) *ó albanezáque eguin orrén gástoa gucis* (Serm-1). Arrietan, zera eman ziguten: *nik edán baneza ére, edán banezake...* *gauzé urá...*, zeina, kontuan hartuta berriemailea aspaldi zegoela euskaraz mintzatu gabe, ez da, gure ustez, batera esaldi makala.

¹²⁵ Arrietan ere, honako esaldian: *nik in nezake lán gó, yo lo podría hacer*.

¹²⁶ Besterik badirudi ere, iraganaldiko erak dira hau eta ondoko bi erroetakoak: 1) *ezdezáquet orái nauteláic, cerengátic espáinne náizándu nuqueldic*; eta 2) *ta astreguntán ere cuida-*

tudít enzútea abhezaguélic (Serm-1).

¹²⁷ Hona Elkanoko Lizarragak erabili beste adibide pareak: 1) *Onéc idiqui-cituenac isu jayovarén beguiac, etziáque eguin etzýen il au?* (S)-XI-37); eta 2) *eta ezpaizézáque apárta gógoa béra*

gánic instantebátes ere (Serm-5).

¹²⁸ Arrietako 'zakete' hori honako esaldian: *etzákete... iráun, ézta... éne amáta* [sic]. Galdera 'no lo habrían aguantado ni mi padre ni mi hermano' izan zen.

¹²⁹ Adoaingo lagina, aldi honetan ere Elkanokoetatik bereizten dena, honako pasarteetan: *burasoac, aideaac eta lagunac ecin lagunadu diozaquete*. Era hau, lapurteraren baitan txertatu-

rik, *Zugarnamurdiko Doctrina* deritzan lanean aurki daiteke: *mozcoricen denac, bere osasumean calte eguin diozaqueten yan edanac eguiten dituenac...* (Bonaparte ondareko eskuizkribuak).

AGINTERA

NOR saila

	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
eredua							
zaité / hadi	zaité	zaité, zaitéz / adi	zaité / adi	zaité / ai, e ¹³⁰		zaité, zité / adi, ai	zaité
bedi		bedi ¹³¹	bedi	bedi, bei	bedi	bedi	
zaitézte	zaité	zaité, zaité	zaité	zaité		zaité, zaité	zaitézte

¹³⁰ Ilurdozko *ei*, ohi bezala, *i* baten artean: *ojaldá lúrrera bóta, bóta, eta il ei!... bóitá lúrrera, eta il ei!* izan baitzen berriemaileak geuk egin galderari emaniko erantzuna.
¹³¹ Aita Polcarpo mintzo, Lizarragaren lanak ikertzean: 'BIZ – imperativo sintético del verbo *izan* – sea. Lizarraga lo emplea continuamente [...]': *Biz bedekaitua Jangoikoaren izena*. [...]. Pero no conoce el plural *bire* (*bira*), y así usa *biz* también con sujeto plural: *Biz azorettoak etxean* (1978).

NOR-NORK saila

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
ezazu	zazu	zazu / zak	zazu / zak; zan	zazu / zak; zan ¹³²	zazu	zazu / zak; zan	zazu, dezazu
itzazu		zikizu ¹³³	zikizu	zikizu	zikizu		itzazu, zazazu
beza		bez ¹³⁴	bez	bez			
ezazue	zaze	zazie, zaze	zaze	zazie, zazue		zazie, zazte, zazute ¹³⁵	zazue, dezazue
itzazue		zikizie, zikize ¹³⁶	zikize	zikizue			detzazue
bezate		bezate	bezate	bezate			
nazazu		nazazu ¹³⁷	zarazu	nezazu*		zadazu	nezazu
benaza?:		benaza	bezada			benaza	
nazazue	nazaze	nazazie	zaraze ¹³⁸				
gaitzazu		gaitzazu	zaguzu	gaitzazu	gaitzazu		

¹³² Ilurdotzen, aditzari loturik ere bai: *mutkua, kartzu éltzú*. ‘Agurmaria’ oitozaren baitan, baina, *ezazu*, ohikoa denez. Ilurdotzen bertan, hiketan, *mutkua*, *átra zák éltzú*, alde batetik, eta *néska*, *átra zázu*, (zuzenduz:) *átra zán éltzú*, bestetik. Aditzari loturik ere bai: *kárrak ogie edota ékarrák xáka* (toketan) eta *kárran ogie* (noketan). Arrietan honako adibidea dugu: *mutkua, átra zák éltzea*, baina aditzari loturik ere bada: *mut(t)kua, kárrak éltzú*. Nokako lagina ere eman ziguten: *uzán gori!*

¹³³ Hona Elkano Lizarragak erabilia: *Lei-zazuiz ongüi Escrituras* (SJ-VII-52). Urtziko doktrinan ere gauza bera dugu: *Erranzquizu Eliza ama sanduko mandamentuac*.

¹³⁴ Hona. ‘Elkano <1800>’ zutabea, berorika modura dugun adibidea: *Bitáreo esatzen-zióte discipulóc, errínes: Mastrua, jan-béz* (SJ-IV-31). Inoiz *beza* ere badugu, baina benetan arraroa da: *iduki beza bereki albas*, tenga consigo a la hija en cuanto sea posible (Aira Policarpo, 1978). Ilurdotzen, *in bez* dugu, alde batetik, eta *kabez* (= ‘ekar beza’), bestetik.

¹³⁵ Arrietan, aditzari loturik, labur-labur: *torize, suéldo at* (= ‘tori zaze’, antza).

¹³⁶ Lizarragak honela: *uzquize dotozla neregína aurac*, alde batetik (Serm-1), eta *betesquize tinajac ures*, bestetik (SJ-II-7). Ilurdozko lagina, *zuek, emázkizue arróize óyék* esaldiirik atera dugu. Adoingo lagina da, bestetarik gehien aldentzen dena: *Confesadetzazue zuen becacuac, erratendigu Izpiritu Sainduac* (397 or.). Hau, baina, nekez izan zitekeen Urraulgoitiko era, zeren, inguru hauetako 1729ko sermoian, esaterako, *zazquize* irakur baitaiteke, bitan gainera, Elkano eta Ilurdotzen bilduriko oso antzera.

¹³⁷ Elkano Lizarragak zukako era jarri zuen Jesusen ahotan, Maria Magdalenari zuzendu zitzaionean: *Ez-nazázu la náí uquitu, eci ordño ez-náziz igán ene Aita-gína* (SJ-XX-17), eta berorikakoa haren Aitari zuzentzean: *Aita, salva-benaza ordu-gonitúic* (SJ-XII-27), hau da: ‘Oh! Padrei, librame de esta hora. Elkano beste leihatilako *zarazu* adizkia dela-eta, 1869an, Larrainzari datuak bildu zitzaizkionerako, *nor-nori-norék* saileko era honek ere *nor-norék* gisakoa ordezkatua zuen jada, Bonapartek bildu eta Ondarrak prestatu lantzen argiro ikusten denez. Arrietako leihatilan idatzitako dugun ‘benaza’ hori, azkenik, ez genion bertako berriemaileari bildu, Hiriberri auzo-herrirako Paka Larragetari baizik: *Amaberkina Orrea(g)akoa laun menaza gaixual salúd pa esta familia*. Arrietako lagunak, haatik, Elkano Lizarrainzarrak emanikoaren haritik agidanetz, *laun txádazu* eman zigan, nondik, honen gameko leihatilan kokatzeko, ‘zadazu’ hartu dugun.

¹³⁸ ‘Elkano 1869’ zutabea era triperisonal hauxe, eta baita hurrengo lerroko *zaguzu* ere, egokiak lirarekeen bipertsonalak ordezkazten ari dira. Adoingoan ageri diren datuei behatu bat eman-eta, *dezazu, dezazue* eta *detzazue* erak gainerako zutabeetan ditugunetatik argiro bereizten dira.

NOR-NORI-NORK saila

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
iezadazu		zadazu	zarazu	gaizu (!)		zadazu ¹³⁹	
iezadak			zarak			zadak ¹⁴⁰	
iezadazue		zadazie	zaraze			zarazie	
iezaguzu		drazaguzu, (de)zaguzu	zaguzu	iguzu ¹⁴¹	dezaguzu, ezaguzu	dezaguzu	diezaguzu
iezazkiguzu		dazkiguzu	zkiguzu	zazkiguzu	dizkiguzu ¹⁴²		
iezaziozu		zozu	zozu	zaziozu ¹⁴³	diozozu		diezazu
iezazkiozu			zkiozu				diozkatzu
iezaziozue		zozue	zozue				diozatzue ¹⁴⁴
iezaztezu		zozute	zozute			zozute	

¹³⁹ Arrietan, honela: *Jangóikua, emán zadazú bákea!* Ilurdozko laginak ez dirudi egokia: *Gúre Jauné, emán gaizú néri pázúa, záre pazúa.*

¹⁴⁰ Arrietan, fonetikaz landa, honela: *artzáúa, sál tsadák... axúri bat.*

¹⁴¹ Ilurdozko lagina, *emaiguzu* baten bukaeran dugu, 'aitagurea' otoitzaren testuinguruan. Elkanoko Lizarragaren lanetan era hauxe ere badugu, honako esaldian: *Iguzu berri berritan...* danos nuevamente... (Aita Policarpo, 1978). *Iguzu* hau, baina, aditz sintetikoa izan liteke.

¹⁴² Urizko doktrinako adizki hau agintera-kasuan dugu hemen: *eta varcadizguiguзу guri gauren zorrac...* geroagoko beste une batean *dizcuguzu* agertzen bada ere.

¹⁴³ Ilurdozko berriemaileari bilduriko esaldia *errán záziozú, bérei izan zen*, komuntaduraren aldetik akastun dena. Adoaingo era, dagoen testuinguruan dagoela –*eztio Davidec erraten, ezarriedezazu paré bat, baicic boria bat* (397 or.)– zalantzarria izan liteke agian. Aditzari loturik, bertiz, *erráiozu* dakusagu (404 or.)

¹⁴⁴ Adoainen, loturik, *erroyozue* irakur daiteke: *itzulizáitezte Maria Virgínenen gana eta erroyozue: O Maria Saindua Jaincoaren Ama!* (358 or.)

ERA SINTETIKO EDO TRINKOAK: ADITZ IRAGANGAITZA

EGON

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
nago		nago		nago		nago	
zaude		zaude ¹⁴⁵		zaude	zaude	zaude	zaude
hago				ago ¹⁴⁶		ao, au	
dago	dago	dago	dago	dago	dago	dago, dao	dago
gaude	gaude	gaude		gaude	gaude	gaude	gaude
zauzete		zauzete, zauzete ¹⁴⁷		zauzete		zauzete	zauzete
daude	daude	daude ¹⁴⁸		daude	daude	daude	daude
nengoan		nego, nindego		nindago		nindeo ¹⁴⁹	
zegoen	zego	zego	zego ¹⁵⁰	zago, zego, zeco		zegoen, zeco	zegoen
geunden		gindeude		gindaude*			
zeuden		zeude		zaude ¹⁵¹	zaude	zaude	zeuden

¹⁴⁵ Elkano Lizarrairen era hau agintera moduan ere erabilia: *Orai záto, zaude echolagóntan biárr ártco* (Serm-3) eta baita beste era honetan ere: *Nonmaizauden beru gábe, gaizquí zaude* (Serm-1). Arrietan ere, batzuetan, agintera gisa dugu: *záude gélidit* eta Adoainen ere, antzera: *zaude gueldiric ni naiz zure ama*.

¹⁴⁶ Ilurdozen, agintera gisa ere bai: *aizák, i, ágo emén gélidit*, eta Arrietan ere berdintsu: *ao, áo gor!... edota áu ixtan(t) bat ór... zu-tik*.

¹⁴⁷ Era hau ere agintera gisan baliatu zuen inoiz Lizarragak: *Etzaustela bada affanaturic cabilitzen, cer janen dugu, edo cer edamendugu* (Serm-3), eta baita Adoaingo Aita Estrebanek ere: *Zauzte atencionearequin* (367 or.).

¹⁴⁸ Hau ere, inoiz, subjuntiborako erabilia dakusagu: *Baña está alacoric, antes bien naidu Jang<oi>ac bere zervitazáleac dauden alégre*.

¹⁴⁹ Arrietako lagin hau ez da ziurra, honela bildu baikenuen: *Ta nik... óla an, aien esperán... nindéai áni? Zentzuagatik, bederen, nindéolarik > nindéolarik > nindéolarik* batetik heldu dela dirudi.

¹⁵⁰ Era hau 'Parábola del sembrador...' delakotik hartu dugu: *zeren zegoen lurra axalkiro*. Herri honetan iraganaldiko erak -*n-z* gabeturik dakuskitunez, alde batetik, eta *zegoen* hori esaldiaren kausaltasunari zor zaitonez, bestetik, *zego* idatzi dugu.

¹⁵¹ Hona Ilurdozko lagina: *juán nitzé aráru eta áite eta sémia zaude gáizki*. 1729ko sermoian, *ceude*.

IBILI

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
zabilza		zabilza, zabilza		zabilze*?		zaila ¹⁵²	zabilza
dabil		dabila	dabila	dabile, dabile		daila	
dabilza		dabilza, dabilza		dabilze	dabilza	dailza	
zabilen		zabila, zabila		zabile		zela	zabila

JOAN

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
noa		noaie		naie		nae	noa ¹⁵³
zoaz		zoaz, zoazi		zazi		/ aye	zoaz
hoa		goate ¹⁵⁴		guaye, goate-guai??		guae	
doa	daye	doate	daye	date, daye		dae, dai(j)e	doa
goaz		goaz, goazi		goaz(i), guazi(n) ¹⁵⁵		guazi	
zoazte		zoazte, zoaste		zazte			
doaz		doaz, doazi, doaza		dazi			
nindoan		nindoate		nayen			
zihoan		zoate, zoete				zae	zoan

¹⁵² Arrietako berriemailea honela mintzatu zen: *i... béli, aráta ta omáta béli... bízatáta? o erúiltzen zará?* Hots, izenordea hiketan eman arren, zuketan bukatu zuten esaldia.

¹⁵³ Adoaingo zutabeen ageri era euskara batuarenekin bat datozen erak ez dira ohikoak gure egunotako lapurteran, baina lthurry eta Lafitteren gramatiketan bai, kausi daitezke eta Axularrek berak, inoiz, erabili zituen.

¹⁵⁴ Elkanoako Lizarragak era hau orainaldirako zein aginterako erabili zuen; hona orainaldian: *nora goáie desdichátua?* (JMesb); hona agintera-moduan: *Goáie ene atzerá Satanás, escándalo aiz neretáco* (Serm-1).

¹⁵⁵ Ilurdozko *guazin* egokiagoa, agian, aginte-kasuetarako.

JOAN (agintera edota subjuntiboa)

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
zoaz		zoaz, zoazi, zoaza		zazi ¹⁵⁶		zazi	
hoa		goaic ¹⁵⁷		goaic, oaic, guaic		goaic, goaic, guai	
bihoa?		bidoeic; doaien		daen		daen ¹⁵⁸	
goazen		goazen		goazin, guazin		goazen, guazen	goazen
zoazte		zoazte, zoaste		zazte			
bihoaz?		bidoeci				dazin ¹⁵⁹	

ETORRI

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
nator		eldu naiz, nator ¹⁶⁰		eldu neiz		eldu naiz	eldu naiz
zator		eldu zara		eldu zera			
dator		eldu da; dator		eldu de	eldu da ¹⁶¹	eldu da	datorkio
gator		eldu gara		eldu gera		eldu gara	
zatorze		eldu zarate.				eldu zate	
dator		eldu dire; dator(i)		eldu dire		eldu dire	

¹⁵⁶ Hona 'zazi' hau, Ilurdozen, agintera-moduan: *zazi eméndik!* Eta Arrietan ere antzera: *Aló, zazi segidoan Irññerá, kóxe bát arriá ta.*

¹⁵⁷ Elkano Lizarragak ('Elkano <1800>'), honako esaldian: *goaic desdichátua* (Serm-1). Hona, berriz, Arrietako lagina: *guái nai bók, eztiók faltàik ien!* Alderak ere bildu genituen herri honetan: *goa / gua / guae / oae.*

¹⁵⁸ Arrietako eta Ilurdozko 'daen' hauek subjuntibo + *-(e)la* moduan ikusten ditugu; Arrietan, *daéla nai duén lekun!* Damurik, apenas dugu zerekin erkatu, ez bada Elkano honekin: *cerén limónac libracendú becatuetáic eta erioztetic ta estú utzico doáien arima ilumbeerú* (Serm-1).

¹⁵⁹ Arrietako lagin hau ere subjuntiboan egon litekeen esaldi batetik ateratu dugu: *dazila eméndik!*

¹⁶⁰ Lerro honetako laginek agerian uzten dute aditz honen era trinkoak ez direla ohikoak inguru hauetan, 'nator' baten ordez 'eldu naiz' ikusten baitugu leku guztietan. Elkano, haatik, salbuespenak ditugu; hona horietako bat: *Acusacernáiz eznatórla bear adína disponituric* (Serm-1).

¹⁶¹ Uritzko lagina, *gure gana eldu dena* batetik ateratu. Adoainen, sing. 1. pertsonan, *eldu naiz* izanik ere, 3. ean *datorkio* dugu, datiboa eta guzti: *Eriozca bizquitartean postaca datorquío.*

ETORRI (agintera edo subjuntiboa)

eredua	Zabalagi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
zatoz		zato, atoz ¹⁶²	zato			zato, atoz, atos, tos	
hator		ator	ator			ator ¹⁶³	
betor		betor		betor			
zatozte		zatozte, zatozte ¹⁶⁴	zatozte			zatozte, atozte	zatozte
etor dadin		datorren ¹⁶⁵				datorren	datorren
etor daitezen		datozin ¹⁶⁶				datozin	

¹⁶² Lizarragak itzuli San Juanen ebanjelioan esaldi luze bezain interesgarria dakusagu: *Ermaten-dió Jesusec: Zoáz, dei-zázu ceure guizona, eta atóz onará (SJ-IV-16)*. Arrietan zera bildu genuen: *áita, záto oná... ¡padre, venga aquí*. Aldaeren artean, halaber, *nor-nori* saileko *atozkida* aberats bat bildu genuen.

¹⁶³ Arrietan honela: *átor, naibáuk!*

¹⁶⁴ Elkanozko Lizarragak honela: *Zatósste, ta icusquize gure Jaunaren óbnac (Serm-5)*, eta 'atozte' aldaera ere erabili zuen. Arrietako berriemalleak, *atoste* eta *toste* ere bai. Adoaingo adibidea honakoa dugu: *Zatozte nerequin eta icusicoduzue Jaincoaren justicia*.

¹⁶⁵ Lizarragak, oraingoan, honela: *Eznáiz digno datorren beróri nere echéna (Serm-1)*. Arrietako lagina, esaldi honetatik aterata: *datória medikoa, segidoan*. Eta Adoaingoa ere, antzera: *Véraz datorla gure astaparretara*.

¹⁶⁶ Lizarragak, oraingoan, honela: *Uzquize aurroc datózin neregána (Serm-1)*. Arrietako lagina honakoa da: *babi! bértze egun batés, datózilá... yéndea (EAEL-II, 216)*. etnotestua).

ADITZ IRAGANKORRA

JAKIN

er edua	Zabalagi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
dakit		dakit	dakit	dakit		dakit	dakit
dakizu		dakizu		dakizu	dakizu	dakizu	dakizu
daki	daki	daki	daki	daki	daki	daki	daki
dakizki		dakizki					dakizki
dakigu		dakigu		dakigu			
dakizkigu		dakizkigu			dakizkigu		
dakizue		dakizue, dakize		dakizue, dakizute		dakizie	dakizue
dakite		dakite		dakite	dakite	dakite	
nekien		nekie		nakie		nakie, nakien ¹⁶⁷	
zekien		zekie		zakie		zakie, zakien	
genekien		gindekie		gindukie ¹⁶⁸			
zekiten		zekite		zakite, zakiten		zakiten	

¹⁶⁷ Arrietan, *naki* ere bai, eta hurrengo lerroan, *sing. 3. pertsonakoan, zaki / zakin* ere bai.

¹⁶⁸ Ilurdozko era honek, desitxuratze baten ondorio zurrerik, besterik dirudi, baina honela eman ziguten.

EDUKI

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
daukat		daukat		dauket		daukat, dauket	
daukazu		daukazu		daukezu			
dauka	dauka	dauka		dauke	dauka	dauka	dauka
daukagu		daukagu		daukegu		dakogu ¹⁶⁹	
dauzka		dauzki ¹⁷⁰	dauzki		dauzki	dauzka	dauzka
dauzkagu		dauzkigu		dauzkigu, dozkigu			
daukazue		daukaze, daukazie				daukazie, daukazie	
daukate		daukate		daukate		daukate	
zeukan	zauka	zeuka		zauke		zeuka ¹⁷¹	zeukan
zeuzkan		zeuzkie, zauzkie					zeuzkan, zeuzkon

ERAMAN

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
daramat		daramat		damat ¹⁷²			
daramazu		daramazu, damazu		damazu		ematen duzu	
darama		darama, dama	dama	dama		ematen du	
daramagu		daramagu, damagu		damagu			
daramazue				damazkizue			daramazue
daramate		daramate, damate		damate			

¹⁶⁹ Arrietako hau birxia bada ere, honela eman ziguten: *Nabárran dakogú [...] gária biltzéko... ólloa, árdooa, ta... ságarriak eta dénetaik badágu.*

¹⁷⁰ *Dauzki* eta *dauzka* adizkien arteko lehia dakusagun honetan, 1729ko sermoian *dauzquí* agertzen dela adieraztea ez dago sobera.

¹⁷¹ Arrietako lagin honen kasuan, *zeunka* aditzen ote den gaude. Adoaingo eskuizkribuetan, berriz, aldi batean *zeucon* dugu eta beste batean *ceucolas*; bi kasuetan, haatik, *o* bokala letra ezanean ageri da, ukitua izan zen seinale, antza. 1729ko sermoian, bide batez esanik, *ceuca* agertzen da.

¹⁷² Ilurdotzen, dexente tematu ostean, era trinko hauek eskuratu genituen, pluraleko 2. pertsonaren kasuan objektu pluralarekin eman baziguten ere. Arrietako gure ekaitan ez da halakorik ageri.

EKARRI

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
dakarr		dakarrat		dakarrat*, dakarr		dakarrat	
dakar		dakar, dakarra		dakar			

ERRAN / ESAN

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
diot		dio ¹⁷³	dio ¹⁷³	erraten, edaten dut		errateunt	
diozu		diozu	diozu	erraten, edaten duzu		erraten duzu	
dio		dio	dio	erraten, edaten du		erraten du	dio
diogu		diogu	diogu	edaten dugu		erraten dugu	
diozue		diozue	diozue	edaten duzue			
diote		diote	diote	erraten, edaten dute		erraten dute, errateunte	

IHARDUKI

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
darduka		darduka ¹⁷⁴		darduka			

IRUDI

eredua	Zabalegi 1785	Elkano <1800>	Elkano 1869	Ilurdoz 1985	Uritz 1865	Arrieta 1985	Adoain <1855>
dirudi	iduri du	dirudi, iduri du		iduri du		iduri du ¹⁷⁵	dirudi

¹⁷³ Duela hogei hamar urte inguru Ilurdozko zein Arrietako berriemaileak galdekatu genituenean, aditz trinko hauen arrastorik ez genuen bildu, era perisfrastikoak erabiltzen baitzizuten honetarako ere; hots, haientzat, *erraten dut* berdin zen gazt. 'lo suelo decir' eta 'lo digo (en este momento)'. Ilurdozkoak, batzuetan, *erraten* esan ordez *edaten* ahoskatzen zuten, halako batean sail osoa emateraino (*edaten dut, edaten duzu, edaten du...*), baina ohiko elkarrizketa aruntetan *erraten* erabiltzen zuten argi eta garbi. Arrietako zutabearen lehenengo erantzunean laburketa era metatesia dugu, eta, azkenekoan, bi eratako emaitzak.

¹⁷⁴ 'Xarduki' aditzaren era trinkoa dugu hemen. Hona Lizarragak San Juanen ebanjeliotik itzulitako adibidea: *Lurréoa déna, lurretic dá, ta lurnas dardúca* (SJ-III-31). Ilurdozko lagina, Ilurdoz beraren inguruko herrirka batzuk aipagai diren bertso batean dugu: *Zabalúka madarúka, Iotzékin bádarúka, Zuriéñen pertúka...* Interessagarria izan liteke, halaber, 1729ko sermoian *ainola bapedianen uailerduka* agertzen dela jakitea.

¹⁷⁵ Arrietakoa, *iduri zué* batetik atera dugu, eta Adoaingoa ustez ukitua izan zen *diruduena* batetik (FLV, 46, 389 or.)

BIBLIOGRAFIA

(bederatzi saioz osaturiko lanean aipatua)

- APAT-ECHEBARNE, A. [Irigarai, A.], 1974, *Una geografía diacrónica del euskara en Navarra*, Iruñea, Diario de Navarra.
- APECECHEA PERURENA, J., 1975, «Programa de vida cristiana en una aldea de la zona de Pamplona en el siglo XVIII. (Tres sermones inéditos de Joaquín de Lizarraga en euskara)», (1780ko lana) *FLV*, 19, 89-127.
- 1978-1979, 1981-1982, 1985, 1987 eta 1990, «Tratado sobre el matrimonio, de Joaquín de Lizarraga (año 1782)», *FLV*, 29, 339-359; 31, 71-90; 37, 215-231; 40, 523-538; 46, 283-304; 50, 251-279; 56, 277-301.
- ARANA, A., 2004, *Hegoaldeko goi-nafarrera. Artzibarko aldaera (Hiztegia)*, Hiria.
- 2007, *Hegoaldeko goi-nafarrera. Elortzibarko aldaera (Hiztegia)*, Hiria.
- ARANZADI ZIENTZIA ELKARTEA-ETNOLOGIA MINTEGIA, 1983 eta 1990, *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa (EAEL, I eta II)*, Donostia.
- ARTOLA, K., 2006-2007 eta 2010-2014, «Artzibarko aldaera deitu izanaren inguruan», *FLV*, 103-104 eta 112-117.
- 2001, «Olaizko euskal eskuizkribuak», *FLV*, 88, 485-520.
- 1992, «Hegoaldeko goi-nafarreraren azentua dela-ta (hurbiltze-saiakera)», *FLV*, 60, 187-227.
- 1985, «Ezkarbarko euskara, Iruñeko udal dermioaren ondokoa, Celedonia Zenoz andrearen ahotan» (Aingeru Irigarayri omenaldia), Donostia, Eusko Ikaskuntza, 97-112.
- AZKUE, R. M. de, 1969, *Diccionario vasco-español-francés* (repr. facsimil), Bilbo, La Gran Enciclopedia Vasca.
- BERIAIN, J. de, 1980 [1621], *Tratado de cómo se ha de oyr missa*, Donostia, Editorial Lur, «Hordago Publikapenak».
- BONAPARTE, L. L., 1863, *Carte des sept provinces basques montrant la délimitation actuelle de l'euskara et sa division en dialectes, sous-dialectes et variétés*, Londres.
- 1878, *Parábola del sembrador traducida a los ocho dialectos del vascuence y a cuatro de sus subdialectos*, Londres, Strangeways.
- CAMINO, I., 1997, *Aezkoako euskararen azterketa dialektologikoa*, Nafarroako Gobernua.
- 2003, «Hego-Nafarreraren egituraz», *FLV*, 94, 427-468.
- 2003, *Hego-Nafarrera*, Nafarroako Gobernua.
- CAMPION, A., 1971 [1880], *Orreaga, Balada escrita en el dialecto guipuzcoano. Acompañada de versiones á los dialectos bizcaino, labortano y suletino y de diez y ocho variedades dialectales de la región bascongada de Nabarra desde Olazagutía hasta Roncal*, Bilbao, edición separada de La Gran Enciclopedia Vasca.
- DONOSTIA, J. A. de, 1971 [1924], «Apuntes de Folklore Vasco-Toberas», *RIEV*, xv, 1-18; Bilbo, La Gran Enciclopedia Vasca.
- ECHAIDE, A. M., 1989, *El euskera en Navarra-Encuestas lingüísticas (1965-1967)*, Eusko Ikaskuntza.
- ELIZALDE, J. C., *Catecismo en bascuence, dialecto vulgar de Uriz (Valle de Arce)*. 'Colección Bonaparte'ren 60 zk.ko eskuizkribua, 1865. urtearen ingurukoa. Nafarroako Diputazioaren Artxibo Orokorrean. (Lan hau *Bonaparte ondareko eskuizkribuak-Hegoaldeko goi-nafarrera-3* izenburuko liburuan argitaratu zen 1996an. Ikus, beheraxeago, LAN TALDEA).
- ERIKIZUNDI IRUKOITZA (Euskara 1925), «Iker», 3, 1984, Bilbo, Euskaltzaindia, (Ana Maria Echaidek prestaturiko lana).
- ESTORNES LASA, J., 1982, «Erronkari'ko uskaraz elestak/Fraseología roncalesa», *FLV*, 40, 461-484.
- ETCHEBERRI, J., 1970, *Noelak eta kanta espiritual berriak*, Donostia, Sdad. Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, S.A. de la RSVAP y de la Caja de Ahorros Municipal de San Sebastián.
- IBARRA, O., 1994, *Ultzamako hizkera*, Nafarroako Gobernua.
- 1995, «Cispamplonés hizkeraren inguruan», *ASJU*, xxix-1, 267-318.
- 1997, «Erroko testu argitaragabe bat eta beste batzuen iruzkina», *FLV*, 75, 265-282.
- 2007, *Erroibarko eta Esteribarko Hiztegia*, Euskaltzaindia.

- 2008, «Orreagako elizan aurkitutako On Javier Ibarrenaren prediku bat Artzibarko hizkeran idatzirikoa», *FLV*, 107, 105-118.
- IRAIZOZ, Aita Policarpo de, 1978-1979, «Vocabulario y fraseología de Joaquín Lizarraga», *FLV*, 29-30, 245 eta 461-486; 31 eta 32, 121-162 eta 303-332.
- IRIBARREN, J. M., 1984, *Vocabulario navarro* (nueva edición preparada y ampliada por Ricardo Ollaquindia), Pamplona, Institución Príncipe de Viana.
- IRIGARAY IMAZ, J., 1979, «Rescaldos del euskera en Iroz (valle de Esteribar, Navarra)», *FLV*, 31, 163-169.
- ITHURRY, J., 1979 [1895], *Grammaire Basque, dialecte labourdin*, Imprimerie A. Lamaignère, Baiona, Donostia, Editorial Lur, «Hordago Publikapenak».
- KAMINO, P. eta SALABERRI, P., 1997, *Luzaideko Euskararen Hiztegia*, Nafarroako Gobernu/Euskaltzaindia
- LAFITTE, P., 1962, *Grammaire Basque (Navarro-labourdin littéraire)*, Baiona, 'Amis du Musée Basque' eta 'Ikas'.
- LAN TALDEA, 1996, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak-Hegoaldeko goi-nafarrera*, Bilbo, Deustuko Unibertsitatea (Deiker), Euskal Ikaskuntzen Institutua.
- LHANDE, P., 1926, *Dictionnaire Basque-Français*, Paris, Gabriel Beauchesne, Éditeur.
- LIZARRAGA, J., 1868, *Jesucristoren evangelio sandua Juanec dacarran guisara, Luis Luciano Bonaparte principeac arguitara emana*, Londres, Nafarroako Diputazioaren Artxibo Orokorrean.
- 1979 [1803], *Doctrina christioarén cathechima*, Juan Apecechea Perurenak prestatua, Iruñea, Diputación Foral de Navarra eta Euskaltzaindia.
- 1983 [1793-1813], *Koplak*, Juan Apecechea Perurenak prestatua. Euskaltzaindia.
- 1984 [1807], *Ongui iltzen laguntzeco itzgiaic*, Francisco Ondarrak prestatua. Euskaltzaindia.
- 1994 [1793-1813], *Jesukristo, Maria eta santuen bizitzak*, Edizio kritikoa, Juan Apecechea eta Francisco Ondarrak prestatua, Iruñea, Nafarroako Gobernu.
- MITXELENA, K., 1976, «Acentuación alto-navarra», *FLV*, 23, 147-162.
- 1982, «Un catecismo salacenco», *FLV*, 39, 21-42.
- MUJICA, P., 1965, *Diccionario castellano-vasco*, Bilbao, El Mensajero del Corazón de Jesús.
- 1981, *Diccionario vasco-castellano*, Bilbao, Editorial Mensajero.
- NAFARROAKO GOBERNUA, 1996, *Nafarroako toponimia eta mapagintza*, xxxii, *Artzibar-Orotz-Betelu*, Iruñea.
- ONDARRA, E., 1972, «Producción literaria de Joaquín Lizarraga (1748-1835)», *FLV*, 11, 265-281,
- 1980, «Joaquín Lizarraga en el Diccionario de Azkue», *FLV*, 34, 107-141.
- 1981, «Primer sermón en vascuence navarro (1729)», *FLV*, 38, 147-173.
- 1982, «Materiales para un estudio comparativo del vascuence de Elcano, Puente la Reina, Olza y Goñi (L.-L. Bonapartek bildua)», *FLV*, 39, 133-228.
- 1985, «Escritos en vascuence del P. Esteban de Adoáin (1808-1880)», *FLV*, 46, 343-405.
- RUBIO LÓPEZ, J., 1963, *Guía de Navarra (9.ª Edición)*, Pamplona, Imprenta La Acción Social.
- SAN MARTÍN, J., 1977, «Vocabulario euskaro adicional del Padre Esteban de Adoáin», *FLV*, 26, 271-280.
- SATRUSTEGI, J. M., 1965, «Bordel bertsularia», *Auspoa Liburutegia* 45-46, Donostia, Gráf. Izarra.
- 1976, «Nuevo documento no catalogado de Joaquín Lizarraga», *FLV*, 23, 205-236.
- 1978 «Adoain-go Esteban agurgarriaren esku-iskribu bat», *FLV*, 29, 299-306.
- VILLASANTE, L., 1973, *Axular-en Hiztegia*, Jakin, Arantzazu, Oñati.
- YRIZAR, P. de, 1992, *Morfología del verbo auxiliar alto navarro meridional*, Euskaltzaindia.
- 1992, *Morfología del verbo auxiliar alto navarro septentrional, Tomo 1*, Euskaltzaindia.
- 1997, *Morfología del verbo auxiliar labortano*, Euskaltzaindia.
- 1999, *Morfología del verbo auxiliar bajo navarro occidental*, Euskaltzaindia.
- 1999, *Morfología del verbo auxiliar bajo navarro oriental, Tomo 1*, Euskaltzaindia.
- 1985, «Aparición y desaparición de las formas verbales en -ako-, -eko-, en el alto-navarro meridional», *Aingeru Irigarayri Omenaldia*, Donostia, Eusko Ikaskuntza, 257-296.

- ZABALEGIKO APEZA, M. SS^a (Maria Santísima) *Errosariocoaren Predicua veste salutacio vate-qui-Zavaleguin 1785. urtean.* (Lan hau goraxeago aipatu *Bonaparte ondareko eskuizkribuak-Hegoaldeko goi-nafarrera-3* izenburuko liburuan argitaratu zen).
- ZUAZO, K., 1998, «Euskalkiak gaur», *FLV*, 78, 191-233.
- ZUBIRI GORTARI, E. (Manezaundi), *Prosistas navarros contemporáneos en lengua vasca. XX-garren mendeko Nafarroako euskal idazlariak* (Compilación de Angel Irigaray), Pamplona, Diputación Foral de Navarra, Institución Príncipe de Viana.

LABURPENEA

Artzibarko aldaera deitu izanaren inguruan (eta 9 – Aditzaz zerbait Elkanoko aldaerarekiko erkaketan)

Lan honen izenburu generikoarekin zerikusia duten saio hauei bukaera emateko, azken honetan aditzaren gaia ukitu dugu, eta egin egin dugu ez bakarrik indikatibo, ahalera, subjuntibo eta agintera deritzen moduei dagozkien adizkiak ekarriz, zenbait aditzen era sintetikoak ere bai baizik, guztiak ere Artzibarko eta Elkanoko aldaerei egokituak, eta, jakina, behin ezagutuz gero, haien artean erkatzeko adinakoak izan ditugun neurrian. Urraulgoitiko Adoain herrixkako erak, gainerakoetatik ezberdintzen dira maiz, datu-ekarlea zenbait urtetan Lapurdi aldean egoniko fraide predikariak, bere eskuizkribuetan, eskualde honetako mintzamoldearen eragina agerian utzi zuenez. Hala eta guztiz ere, datuok ekarri eta gainerakoen ondoan aurkeztu nahi izan ditugu, hauekiko zein neurritan datozen bat eta zeinetan ez ikusteko.

Gako hitzak: Artzibarko eta Elkanoko aldaerak; euskara; dialektologia; aditza.

RESUMEN

Acerca de la llamada variedad de Arce (y 9 – Algo sobre el verbo en su comparación con el de la variedad de Elcano)

Para dar fin a estas entregas relacionadas con el título genérico del trabajo, presentamos en este último ensayo formas verbales de los modos indicativo, subjuntivo, imperativo y potencial, así como formas sintéticas de algunos verbos, correspondientes a las variedades de Arce y de Elcano, todas ellas en la medida en que, aparte de conocerlas, nos sirven para compararlas entre sí. Las formas del pequeño pueblo de Adoain, en el valle de Urraul Alto, se diferencian más de las del resto al haber sido influenciado su transmisor, un fraile capuchino, por el habla de Lapurdi, zona en la que residió y predicó durante bastantes años. Así y todo, hemos querido aportar estos datos y presentarlos junto a los recogidos en el resto de lugares objeto de este ensayo, a fin de efectuar dicha comparación.

Palabras clave: variedades de Arce y Elcano; euskera; dialectología; verbo.

ABSTRACT

On the so-called Artzibar variety (and 9 – something about the verb in comparison to the verb in the Elcano variety)

In order to conclude these essays –which are related to the present work's generic title– we have dealt in this last essay not only with indicative, subjunctive, imperative and potential verb forms but with certain synthetic verb forms as well. Such forms correspond to the Artzibar and Elcano varieties, and they are analyzed –as long as they are known to us– to the extent that they are useful for comparison. The forms that belong to the variety spoken in the small Adoain village found in Urralgoiti/Urraul Alto valley diverge more often than the rest, the reason for this being that said forms have been

influenced by the one responsible for their transmission. Said person is a Cappuchin fray that lived and preached in Lapurdi for a number of years and who exhibits influence from the Lapurdi variety in his manuscripts. In spite of this our wish has been to bring forth and present these data together with the rest that are discussed in this paper, in order to establish comparisons (with regard to the overlap between the former and the latter).

Keywords: Arce-Artzibar and Elcano-Elkano varieties; Basque; dialectology; verb.

Fecha de recepción del original: 30/10/2014.

Fecha de aceptación definitiva: 26/11/2014.